

Onder Csaba

A magyar nyelvújítási harc gender-témáiból¹

A szupernaturális és az igaz érzésű szűz

Prológus

Az *Új szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra* című, 1824-ben Szegeden megjelent szatirikus pamflet kapcsán, amely műfaját tekintve három felvonásból álló komédia, elsősorban a darab női szereplőire szeretném ráirányítani a figyelmet, leginkább arra, ahogyan a férfiak a nők egy bizonyos archetípusát, vagyis a fiatal szűzet értelmezni kénytelenek.² A férfiaknak a nő megértésére összpontosuló hermeneutikai tevékenységét az teszi szükségessé, hogy a szűzek szerelmi konfliktusaik során megsérteni látszanak a társadalmi nemi szerepükkel kapcsolatos elvárásokat. Egyszóval nem úgy viselkednek, ahogyan kellene.

A férfiak és nők között láthatóvá váló különbségek leginkább azért lehetnek érdekesek, mert segítségükkel a nyelvkérdés kapcsán a megelőző évtizedben támadt felekezeti konfliktus (közismert nevén a nyelvújítási harc) résztvevőinek a darabban didaktikusan tematizált nyelvi mássága a műveltségen, konkrétan a szülői nevelésen és az önművelésen keresztül megmutatkozó kulturális másságként is leírhatóvá válik. A fiatal szűzek révén a nyelvi okokon túl megkülönböztető okként így feltáruló kulturális másság mindeközben egy olyan diskurzus része, amelyet ekkoriban szinte kizárólagosan férfiak művelnek a magyar nyelv jövőjét illetően.

Hipotézisünk az, hogy a neológia ellenes – a későbbiekben ortológus néven rögzült és inkább pejoratív tartalommal feltöltött – diskurzus tudatosan és szisztematikusan tematizálja a *feminismust*, azaz a női, nőies jellegek férfiakon vagy férfiakkal kapcsolatban való megjelenítését. Miközben a darabot figyeljük, fontos tisztában lennünk azzal, hogy hősnői mögött egy feminizált férfi áll. Ez a férfi a neológia (a darabban újmagyaroknak nevezett írók) vezéralakja, Kazinczy Ferenc, akit ellenfelei azzal kívántak nevetségessé tenni a

¹ A tanulmány az EFOP-3.6.1-16-2016-00001 azonosító számú, „Kutatási kapacitások és szolgáltatások komplex fejlesztése az Eszterházy Károly Egyetemen” c. program támogatásával készült.

² [NÁTYL József:] *Új szellem, vagyis Újmagyarok útja Helikonra*. M. és N. Szegeden, Nyomtat[tatott]. Grün Orbán' betűivel. 1824. [A továbbiakban: *Újmagyarok*.] Az ismeretlen szerző neve egy 1836-os kiadásban tárul fel, amelynek első közleménye az *Új szellem*, ezzel a megjegyzéssel: „közli Nátly József, a' szerző.” Vö. *Velencei Szappanpor az Uj Magyarok' számára*. Készítette PONORI THEWREWK József. Pozsony, 1834. A szerző az *Új szellemmel* egy időben egy értekezést is készített (amelyben ironikusan utal erre a munkára: „Vallyon, találnak e az Uj Szellemben aesthetika-t;-- nem?” 43-44.), lásd: *Némely Vélekedések a' magyar nyelv ügyében*. Írta Nátly József Tsászári Kir. Posta Ügyellő Szegeden. Ugyan ott Nyomtatott Grün Orbánnál, 1824.

Mondolat című pamfletben, hogy egy számár hátára ültették és nevéből női nevet és egy egész nőalakot (*Zafyr Czenczi*) konstruáltak.³ Mindezt vélhetően azzal a céllal, hogy férfiasságának megkérdőjelezésével gyengítsék és hiteltelenítsék őt a hatalmi tétellel rendelkező vita során, szatirikus erővel demonstrálva a külvilág felé azt is, hogy a neológia másságát kifejező nyelvi kevertségnek mi lehet a társadalmi analógiája a nemi szerepeket illetően.

Nem szeretnék túlzó várakozásokat kelteni ezzel az esettanulmánnyal, amelyet egy nem túlzottan ismert dráma kapcsán a nyelvújítási harc apropójából, a neológia lényegében elnyomott és elfeledtetett feminista vonásainak nyomozása miatt teszek. Arról, amit Kazinczy szűz leányként való ábrázolása, és ezzel a vele azonosított neológia nőneműsítése egykor jelenthetett, igen kevés tudható. A neológiát feminizáló ortológus diskurzus kulcsszövegének Kisfaludy Sándor Ruszek József apáthoz írott levelei tekinthetőek,⁴ amelyek határozottan reflektálnak Kazinczy „asszonyi természetére”, és amelyek Kazinczy válaszleveleivel együtt kéziratok másolatokban terjedve ismertek és bizonyos körökben igen népszerűek voltak.⁵ Az *Újmagyarok* különlegességét ehhez képest az adja, hogy a szóbeli és kéziratosságból engedi felszínre az ortológiai diskurzusnak a reprezentatív és a nyomtatott nyilvánosság elől elzárt, mára jóformán elfeledett, a társadalmi és a biológiai nemek kérdésével kapcsolatos információs mémjeit, köztük a nőies férfit, és különösen a férfias szerepeket magára öltetni kívánó nő alakját.

*

Az *Újmagyarok* című darabban a komikum forrása a komédiák dramaturgiáját gyakran szervező *félreértés*, a félreértett vagy félreérthető helyzet. A félreértések során a nőkről születő erkölcsi ítéletek kulturálisan különböző, emblematikus és sztereotip nőalak-konstrukciókat tesznek láthatóvá. A darab női hőseinek, Czenczinek és Júlie-nek a normasértései a velük kapcsolatban objektíválható egykorú elvárás-horizonton

³ Lásd [SOMOGYI Gedeon et al.] *Mondolat. Sok Bővitményekkel, és egy Kiegészített Újj-Szótárral együtt. Angyalbőrbe köve, egy Tűnet-forint – Dicshalom* [Veszprém]. 1813. Az 1813-ban megjelent *Mondolat*ról „minden jóra való Gustusu ember” azt mondta, hogy ha annak szerzője, Somogyi Gedeon „Zafir Czenczit, és azt a’ bolond Képet ki hagyta volna, az ujjabb íróknak nem ártott volna efféle Castigatio”, ami miatt Kazinczyt „még a’ leg kisebb olvasó is” sajnálta. Sárközy István Kazinczy Ferencnek, 1814. augusztus 10. k. KazLev XII. 19.

⁴ *Kisfaludy Sándornak és Kazinczy Ferencnek Fő Tisztelendő Ruszek József Hahóti Apát Urhoz irt Tudományos levelek.* Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára, Oct. Hung. 376.

http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/text.php?id=nyelvujitas_376_o = A magyar nyelvújítás dokumentumai 1810–1830. Szerkesztő: DEBRECZENI Attila. A szövegeket válogatta, az adatokat feldolgozta, a digitalizálást végezte: CZIFRA Mariann. <http://deba.unideb.hu/deba/nyelvujitas/> A kéziratok történetéről lásd: CZIFRA Mariann: *Egy alig ismert paszkvillus: Kisfaludy Sándor, Kazinczy Ferenc és Ruszek József levelezése.* In uó: *Kazinczy Ferenc és az ortológusok. Árnyak és alakok az 1810-es évek nyelvújítási mozgalmában.* Ráció Kiadó, Budapest, 2013. 59–75.)

⁵ Ezt az ügyet egy másik tanulmányban vizsgálom: „Ő és én a Magyarok Istenének két igen különböző lehellei vagyunk”. Kisfaludy és Kazinczy – a Zafyr Czenczi-ügy. Kézirat.

jelentékenynek tűnnek. Egyikőjük „bűne” az, hogy magánlevélben tiszteletlenül szól férfiakról, a másiké pedig, hogy férfiakhoz csatlakozva maga is „költő” (pontosabban költőnő, *poetrina*) akar lenni. A félreértéseket a színlelés lehetőségét magában hordozó, konvencionálisan nőkhöz kapcsolt figurák, az *ájulás* és az *álöltözet* generálja. Ezért elsősorban ezt a két alakzatokat állítom az elemzés középpontjába.

I. Czenczi ájulása

A darab tehát mindjárt egy félreértéssel indul. Az ifjú újmagyar költő, Kortyándli közli Vetyeházi Czenczi kisasszonnyal, hogy hamarosan elutazik, aki erre elájul, a férfi pedig elrohan. A szituáció komikusnak tetszhet, de nem feltétlenül emiatt. A férfi szemszögéből, férfitársának előadva így néz ki a jelentet:

KORTYÁNDLI Czenczi ég, ég érettem! [...] Áh mint potyogtak könnyüi midőn kijelentém elmenni akaró szándékomat, 's azt hinni elején a könnyük érettem folynak, nem valék eléggé hiú; de kezemet megszorítá, 's elalélt. Ekkor vettem észre, 's mondék kis Asszony, kis Asszony az Istenért! csak ide, ide, a szófára aléljon. – Valóban oda is alélt. Én ijedt kironték 's egyenesen hozzád. Jovalj mit tegyek, pirúlok magam előtt, mikor eszembe jut.⁶

A férfi bejelentését követően a szűz sírni kezd, majd megszorítja a férfi kezét és elalél. Az ájulás váratlan, a férfi nem veszi azonnal észre, még beszél a leányhoz, közben a szófára fekteti, aki végül oda ájul el. Ezen mozzanatok együttese vezet ahhoz a következtetéséhez, miszerint a szűz szerelmes belé (ég, ég érettem). A férfi boldog, de zavart és bizonytalan is a következmények miatt, ezért tanácsért az újmagyarok vezéréhez, a szintén költő Kolomposihoz rohan, akinek első reflexiói figyelemre méltóan nem klinikai jellegűek. Az egyik így szól: „Barátom ez illene be Románba”; a másik pedig így: „nagy indiscretió benne, hogy egymásnak ki nem nyiták vágykíváncsaikat; holott rég szerelmesek egymásba.”⁷ Vagyis a jelenet, benne a szűz ájulásával, regényekből ismerős mintázatot mutat, erkölcsi szempontból viszont problémásnak tekinthető. Allegorikus értelme egyértelmű: mindez az érzéseiket egymás elől elrejtő szerelmesek egymásra találásának pillanata. Morális értelme viszont kétértelmű: a szűz színlelte az ájulást azért, hogy így, eme „hazugsággal” védje meg

⁶ *Újmagyarok*, Első Act. Első Scén., 4.

⁷ *Újmagyarok*, Első Act. Első Scén., 4–5.

erényeit. Önvédelme ugyanakkor egyben felkínálkozásként is érthető, amelyet a férfi azonban nem használt ki. A férfi és a nő végül is nem értette meg egymást, „elbeszéltek” egymás mellett, amely kommunikációs zavart Kolomposi *indiszkreciónak* (tapintatlanságnak) nevez, hiszen külön-külön erkölcsösnek mutatkoztak ugyan, de lényegében becsapták egymást az őszintétlenséggel.

A nő szemszögéből azonban egy merőben más értelmezési lehetőség bontakozik ki. Ájulásból magához térve első dolga, hogy levelet írjon a férfinak, tisztázandó viszonyukat és a köztük történeteket. Czenczi levelének egyik fő közlendője az, hogy részéről szó sincs szerelemről, és hogy ájulása valóságos volt:

Egy igazi érzésű Leánynak, ha valamely férjfiú hajlandóságát, és vonzó szeretetét eránta tapasztalja, magában pedig legkevesebb vonzódást sem érez, hogy az olyan szeretetlen társalkodásból eredendő ízetlenségeket ki kerülje, felebaráti kötelessége, hogy azon férjfiúnak szó, vagy levél által tudtára adja haszontalan iparkodását; minthogy szívében meg nem gyökerezhet, személye. – Éppen így van, Kortyándli Ur, és én közöttem a dolog. – Ájulásomnak nem a' határtalan szerelem, 's ithonn hagyatásom az oka, hanem egyedül azon készüllete, melly által a Magyarra örök gyalázat hárúl. A Nemzetem szeretete volt tehát oka – kérem kémélljen meg mind engemet a látogatásától, mind Nemzetemet a gyalázattól. Eszelős tzinkosságait is beszélje le feltett szándékjokról. Igyekezzenek előbb Magyarokká, valódi 's nem korts írókká lenni; azután kezdjék Helikonra útjokat, mert különben magokra útálást, a Nemzetre pedig szennyet ragasztanak, az ott lévő, ditsőültek előtt.

Czenczi levele több dolgot is nyilvánvalóvá tesz a vélt szerelmi kollízó kapcsán (hatását tekintve pedig öngyilkos gondolatokat ébreszt a férfiban, a férfitársakat felbőszítve és felháborítva): 1. Őszinte és tisztességes (igaz érzésű) leányként keresztény erkölcsiségéből fakadó *felebaráti kötelessége* (amor proximi) *szóban vagy írásban* azonnal válaszolnia a felé kinyilvánított érzésekre és szándékokra (azaz a férjfiú hajlandóságokra), ez esetben azok haszталanságára. 2. Ájulásának kiváltó oka nem a *határtalan szerelem és a körülmények* (egyedül léte) együttese volt, hanem az a sokkoló információ, miszerint a férfi társaival együtt a költői hallhatatlanságra elérésére készül – ez a szándékuk (Helikoni útjok) szerinte örök gyalázatot hoz a magyar nemzetre. Czenczi ájulásának bevallott oka tehát a *nemzet szeretete*,

amivel egyben a darab címadó témája, az újmagyar férfiak expedíciója is exponálódik.⁸ 3. Hajadon szűzként arra kéri a férfit, hogy ne látogassa őt többé. Nemzetét féltő magyar „honleányként” pedig arra, hogy álljon el a tervezett utazásától és arról társait (eszelős cinkosait) is beszélje le. Tanácsként adja, hogy az említett férfiak legyenek magyarok és valódi (nem pedig korcs) írók, amivel elkerülhetik a közutálatot, a nemzet beszennyezését és a híres költő elődök megvetését.

Az eset eltérő értelmezéseit illetően leginkább az első és második pont az érdekes: miért reflektál hangsúlyosan Czenczi az ájulást kiváltó lehetséges okokra és a valódi érzésit kifejező kommunikációs formákra? Az a különös tény ugyanis, hogy számonkérés vagy felháborodás helyett inkább magyarázkodik, szóvá sem téve a férfi távozását, amikor segítségnyújtás nélkül hagyta őt magára eszméletlen állapotában, arra utal, mintha ő maga okozott volna félreértést, amit most az ájulás kiváltó valódi ok megnevezésével kíván tisztázni.

A félreértést eszerint elsősorban az idézte elő, hogy egyedül, kettesben maradt a férfival. A férfi nézőpontjából ezzel ő, a távol lévő szülők falusi udvarházában, már kinyilvánította érdeklődését (a határtalan szerelemre való nyitottságát), pedig megtehetette volna, hogy egyedüllétére hivatkozva elkerülje a bizalmasnak ígérkező szituációt. Valódi beleegyezését azonban az elutazás hírére adott reakciói: sírása, a férfi kezének megszorítása és különösen az ájulása adta, amelyet a férfi színlelt ájulásként, a vizontszerelem jeleként értelmezhetett – a regényekből ismert kulturális kódok mintázat alapján. A színlelt ájulás célja a nő részéről ez esetben valódi érzéseinek leplezése, a férfinak adandó azonnali, direkt válasz és az ebből fakadó illetlenségek elkerülése lett volna.

Úgy tűnik, hogy Czenczi előtt pontosan ismer a szerelmi szituációt ábrázoló regények allegorikus jelenete, benne a szűz ájulásának funkciójával és metaforikus jelentésével, ami a kölcsönös vonzalmat szóban kinyilvánító beleegyezést helyettesíti, és színlelt ájulásnak tekinthető. Magyarázkodásával Czenczi lényegében elismeri a férfi jogos értelmezési lehetőségét, előfeltevéseinek és helyzetértékelésének legitim voltát, vagyis azt, hogy éppen a vallomáshoz konvencionálisan hozzátartozó női mozgássort láthatott. Azonban úgy tűnik, hogy éppen ettől kívánja elhatárolni magát, jelezve, hogy ő nem a regények mintázata alapján cselekedett. Levelében éppen azért hozza szóba mindezt, az ájulás *valódi* okának megnevezésével együtt, hogy ennek segítségével különböztesse el egymástól a valóságos és a

⁸ A Magyarországon elterjedő Helikon vagy Parnasszus-toposzról lásd: HÁSZ-FEHÉR Katalin: *Kazinczy Ferenc civitas litteraruma és a keszthelyi Helikon*. = *Az irodalom ünnepei. Kultusz történeti tanulmányok*. Szerk. KALLA Zsuzsa. Petőfi Irodalmi Múzeum Könyvei 9. Budapest, 2000. 173–182. A Helikon elérése és az epigonizmus kapcsán lásd: ONDER Csaba: *Mosoly és harag*. (Utánzás, követés, majmolás – Gyöngyössi János leckéztetése). *Irodalomtörténet*, 2013/4. 502–512.

színlelt ájulást. Az ájulás valóságos vagy színlelt volta között szerinte a kiváltó ok feltárásával tehető különbség: a kommunikáció helyén való módjainak felemlegetése mellett ezért alapvető fontosságú számára az okok tisztázása is. Ha az ájulás oka a határtalan szerelem és az ellenőrizetlen együttlét (a szülők távolléte, vagyis az itthon hagyatás) lett volna, akkor ájulása valóban színlelt is lehetett volna, vagyis a férfi nem tévedett olyan nagyot. Mivel a kiváltó ok azonban a nemzetet érő gyalázat híre volt, Czenczi elsősorban „honleányi” minőségében rendült meg, a haza féltése (hazaszeretet) pedig valóságos eszméletvesztést eredményezett. (A komikum igazi forrása éppen ezért nem a szerelmes regények kulturális kódjaitól való eltérésben, például a férfi sietős távozásában, hanem a valódi kiváltó okban lelhető fel. A férfi távozása kétértelműsége miatt mulatságos: érthető akár lovagiasságként, hiszen nem használja ki a helyzetből adódó lehetőségeket, és ugyanezért akár maflaságként is, mivel, mint majd látni fogjuk, a regények hősei általában kihasználják az ilyen alkalmakat.) Czenczi külön hangsúlyozza, hogy a neveltetéséből eredő tisztességet és a keresztényi morált követve az írott és a szóbeli kommunikáció eszközeit fogja használni akkor, amikor a férfi tudomására kell hoznia valódi érzéseit. Ehhez ő maga nem alkalmazza a testi kommunikációt, vagyis a színlelt ájulás eszközét, mert nem akar kétértelmű lenni. A valódi ok megnevezésével és a „félreérthetetlen” médiumok (szóbeli közlés és levél) bevonásával a nő rövidre kívánja zárni az ájulással kapcsolatosan a férfi rendelkezésére álló regényes értelmezési lehetőségeket, kizárva a színlelés opcióját, nyilvánvalóvá téve az általa használt releváns kulturális kódokat, véglegesen eloszlatni kívánva ezzel a köztük keletkezett félreértést.

Czenczi levele alapján azonban úgy tűnik, hogy a félreértés szinte elkerülhetetlen volt. Az ájulás jelensége sohasem mentesülhet a félreértés és a félreérthetőség mozzanataitól, az értelmezés kényszerétől, mivel a valóságos ájulás *klinikai* és a színlelt ájulás *kulturális* kódjai nagyon hasonlítanak egymásra. A pontos diagnózisban (és persze a gyógyzódban) nem véletlenül játszik nagy szerepet a kiváltó ok helyes megállapítása és az előfeltevések tisztázása. A valóságos és a színlelt ájulás megkülönböztetései elsősorban ez utóbbiaktól, az értelmezéseket meghatározó vagy azokat befolyásoló előfeltevésektől (és az előfeltevéseket keretező társadalmi, kulturális, klinikai, pszichológiai, jogi, kommunikációs stb., konvencióktól) függenek.

A klinikai szcenárió

A korabeli klinikai leírások nem ismerik a szimulált ájulás fogalmát.⁹ Az orvos előfeltevése az, hogy az ájulás (*de animi deliquio*) vagy a tetszhalál (*asphyxia*) esetében betegségről és öntudatlan állapotról van szó. Megkülönböztetés az *általános* és a *gyermekági* ájulás között található, ez utóbbi értelemszerűen csak a nők (ezen belül is a szülő nők) körében jellemző, míg az általános ájulástól „akárki, de kivált a gyengék, érzékenyebbek tarthatnak”.¹⁰ Ez az *akárki* tehát férfi is lehet, és nem kell szükségképpen alkatilag gyengének vagy érzékenynek lennie. Az ájulás kiváltó oka rendszerint „véletlen nagy haragra, öröm, bánat, ijedésre ‘s a’ t.”. Az ájulás tünetei és lefolyása a következő:

„[Mind] az általános, mind a’ gyermekági ájulásnak lassú, vagy rögtöni jelenése, ’s annak lépcsőnkénti növése a szerző okoktól vagyon, mellyek ha kedvezők, mintegy időt engednek a lassankinti elájulásra, ellenleg az erőszakos, súlyosbak véletlen ledöntik lábairól az ollyant.” [...] Még az elájúlnak teste meleg, az érzékek és mozgások megvannak, türhető az ájulás; de veszedelmes mikor annyira halad, hogy az erők egyszeribe elesnek, és a természetes meleg is az érzékiséggel együtt annyira elfogy, hogy az elájúlnak mindene elhidegül, magáról semmit nem tud, nem érez, hasonló a holthoz azzal a különséggel, hogy megint feléledhet, magához jöhet, noha sokan örökre elalusznak.”¹¹

Ájulás esetén az orvos a következőket javasolja:

A’ görcs okozott ájulásokat szünteti a’ görcs elleni szerek szaglása. Gyujtsunk azért, ha más nincs, csizma talpat, marha körmöt, vagy büzaszatot, tartsuk orra alá, szagoltassuk vele, s közbe adjunk be a görcs elleniekből [...]. Addig pedig még orvos jön, (kit hivatni el ne mulassuk), segédképen külső élesztő szerekkel, belől meg lepárolt sárga fahéjvizzel minden 2dik, 5dik órában egyegy evőkanálnival élesszük, és többször egyegy csésze jó tyuk, és marhahus lével kínáljuk meg.”¹²

[Egyéb javallatok, elsősorban laikusok számára:]

⁹ Vö. Augustus NOELLE: *De Animi Deliquio*. Dissertatio inauguralis medica. Starckii, Berlin, 1824. Franciscus CZIEGLER: *De animi deliquio et asphyxia*. Dissertatio inauguralis medica. Typis Jos. Beimel, Pest, 1841.

¹⁰ HAISSLER György: *Orvosi munkája. Harmadik darab. A’ gyermekkor’ és nőnem’ nyavalyáiról*. Számmer Alajos, Veszprém, 1831. Az *Ájulásról* c. fejezetet lásd: 313–316.

¹¹ Uo. 314.

¹² Uo. 315–316.

Mindenek előtt oldoztassanak fel a szoros ruhák, adassék a betegnek vízirányos helyzet, bocsáttassék a szobába tiszta lég, locsoltassék a beteg arcza hideg vízzel; dörzsöltessék keze, lábatalpa kefével; ha a beteg nem nyelhet, orra alá tartassék az illő h[omeopatiás] gyógyszer; ha eszmélete fenmaradván, nyelni tud, hasznosak az: Aconitum, ha nyilvános vértorlásból származik az ájulás és a véres gutához közelít; ha ez nem használna, jó illy esetben a szépnőnye.¹³

Az ájulás orvosi szempontból tehát ismert, jól leírható jelenség: jellemző kiváltó okokkal és felismerhető tünetekkel rendelkeznek, felállítható diagnózis, többféle kezelési módja lehetséges. Az ájulás lényegében bárhol, bármikor, bárkivel megtörténhet, kialakulásához elég egy megfelelően sokkoló információ, amely hirtelen nagy örömet vagy bánatot okozva dönti le lábáról az „ollyant”. Lefolyása egyaránt lehet lassú, fokozatos, és drámaian gyors, hirtelen összeesés. „Az ájulás gyökeres gyógyítására – ahogyan az orvos tanácsolja – szükséges az oknak kinyomozása és elhárítása.”¹⁴ A kiváltó ok ismerete nemcsak a gyógyítás, de az azonosítás miatt is fontos. Az ájulás legfontosabb jellemzői: 1. lassan vagy hirtelen beálló, látványos (kollaptikus, drámai hatást kiváltó, azonnali cselekvésre kényszerítő jelenség). 2. szóbeli információval kapcsolatos (kommunikatív, szituatív esemény). 3. eszméletvesztéssel jár, öntudatlan, a halálhoz hasonlatos állapotba juttatva a beteget (önreflexió teljes hiánya).

A férfi elbeszélése alapján Czenczi lassan, fokozatosan esett össze, ami a klinikai szcenárió alapján *kedvező* kiváltó okra utal. A férfinak még volt annyi lélekjelenléte, hogy lefektesse (vízirányos helyzetbe hozza) a szüzet, majd magára hagyta, ahelyett, hogy a klinikai javallatok alapján megoldozta volna a szoros ruházatot, és vízzel, szépszőnyévével vagy csizmatalp égetésével próbálta volna „életre kelteni”.¹⁵ Távozásában és örömeiben (ég, ég érettem!) az előfeltevéseit meghatározó kulturális konvenciókra ismerhetünk, amelyek alapján a maga diagnózisát már felállította: az ájulás oka az, hogy a szeretett személy váratlanul elutazik, az ájulás színlelt, gyógyítása klinikailag nem értelmezhető. Egyedül cselekvésében –

¹³ ARGENTI Döme: *Különféle betegségek hasonszervi (Homeopathiai) gyógyítása. Nemorvosok, kezdő h. orvosok használatára, és a gyermek első nevelése vázlatban leginkább szülék számára.* J. és Kozma Vazul, Pest, 1855. 39–40.

¹⁴ Uo. 39.

¹⁵ Czenczi ájulásának klinikai diagnózisa akár görcs okozta ájulás is lehetne. A Kölcsey és Szemere Pál által írt *Felelet* Czenczije „az erőltetett magyarságú írók ellen” szóló *Mondolatot* olvasván szinte gyomorgörcsöt kap: „én is gyomromból utálok minden újítást, bizony, bizony mondom, gyomromból utálok” – írja, de fiatal özvegyasszonyként már nem ájul el. Lásd: [KÖLCSEY Ferenc és SZEMERE Pál:] *Felelet a' Mondolatra néhai Bohógyi Gedeon Úrnak. „Mondolat. Sok bővitményekkel, és egy kiegészített új Szótárral együtt. Dicshalom (azaz Weszprém) 1813.” című Pasquillusára.* // Pesten, Trattner Ján. Tam. Betűivel 1815.

a helyzet ki nem használásában – tért el a konvenciótól. A férfit tehát kulturális előítéletei vezették, miközben Czenczi valóban elveszítette az eszméletét.

Kulturális scenáriók

A színlelt vagy szimulált ájulás (*dissimulate syncope, simuliertes Ohnmacht*) a 18–19. századi irodalom kedvelt metaforikus alakzata felfokozott érzelmi helyzetek, különösen a szerelmi szituációk ábrázolásakor. Olyan kulturális kód, amely az olvasók számára elismert és elfogadott értelmezési lehetőséget kínál. A szerelmes férfi előfeltevése tehát az, hogy a nő ájulása színlelt, jelentése metaforikus, lefolyása egy adott mintázatot követ, kiváltó oka a szerelmi vallomás. Mindezt az ájulás klinikai természete lehetővé.

A *Szívképző regék* (1814) Kazinczy Ferenc által Marmontelből magyarított történeteiben jól megfigyelhetőek a tettetett és a valóságos ájulás scenáriói. *A' szép Anikó* című pontosan mutatja a kulturális kód működését:

Atyja elment vala előre; 's már a' nap' aranyos sугárai oszlatni kezdtek a' hajnal' homályát mikor a' szegény gyermek dobogó szívvel a' falu' végére érkezett. Legottan jönni látja a' Gróf' szekerét is, 's e' látásra elalélt. Bánházy még messzéről kiszökött a' szekérből, 's szenvedő képpel közelítvén felé: meghatott, ugymond, szép Anikó, jóságod! Legalább azt a' vígasztalást viszem tehát magammal hogy szánod gyötrelmeimet, 's sajnálva nézed hogy szerencsétlenné tevél.

[...]

Add nekem tehát jobbodat is szíved mellé, hadd hintsem-el ezer csókkal, hadd feresszem hév könnyűimmal. Imhol van! felele a' szegény ártatlan sírva. Enyém ez! enyém! ez a' drága kéz! kiálta Bánházy. A' szerelemtől bírom ezt! A' ki el akarja tőlem venni, végye-el éltemet. Oh Anikó, lábaidnál lések oda ha el kell esnem tőled! Az ártatlan eggyűgyü Anikó úgy hitte hogy Bánházy valóban meghal ha tőle elszakasztatik. Ah én szerencsétlen! monda; úgy én volnék oka halálának. – Igen is, könyörületlen! te léssesz oka, te akarod hogy meghaljak. – Oh, nem akarom! nem akarom! én a' Nagyságos Úrért örömet magam is meghalnék. – Bizonyítsd-meg tehát, monda a' Gróf, ölébe szorítván a' leányt, 's kövess, ha szeretsz. – Oh nem! nem lehet atyámnak engedelme nélkül. – Eressz hát, 's engedj kétségbe esnem. E' szókra a' reszkető halavány Anikó, eltelve

fájdalommal és félelemmel, sem elereszteni, sem tartóztatni nem merte Bánházynak kezét. Könyűktől elfutott szemei irtózva tekintettek a' Gróf felgyúladt szemeibe. Tekintsen hát, azt mondja neki a' szegény gyermek, tekintsen szánakozva 's harag nélkül reám! Kedvet reméltem találni Nagyságod előtt hálámnak ezen bizonyosságával, de többé meg sem merem kínálni vele. Mi az? kérdé Bánházy; gyümölcs? Ah kegyetlen, te ingerelsz! Mérget adj! 's ellökvén a' kosárkát, haragosan elméne.

Anikó e' heveséget megvetés gyanánt vette, 's már igen is elgyengült szíve ellent nem állhata ez utolsó ostromnak. Alig volt ereje hogy néhány lépésnyire távozzék, 's ájultában eggy fa alatt öszverogyott. Bánházy, ki a' lyányt szemmel tartotta, oda fut, elázva leli könyűjében, elfúlva zokogásaitól, halványan, 's csaknem élet nélkül. Elirtózik, 's elejénte nincs más gondja hanem hogy visszahozhassa életre. De mihelytt éledni látá, hasznára fordítja elgyengülését, 's minekelőtte a' lyány egészen magához tért, már távol van a' falutól, a' Gróf' kocsiján, rablójának karjai közt. Hol vagyok? kérdé Anikó megnyitván szemeit.¹⁶

A jelentben Anikó egyedül marad udvarlójával és kétszer is elájul. Az első *alélás* alkalmával a férfi, mintha mi sem történt volna, kezd bele mondandójába. A második a klinikai scénárió alapján leírható *ájulás*. A szűzre könnyek között, zokogástól elfúlva, halványan, csaknem élet nélkül talál rá a távolabbról odafutó férfi. A tetszhalál (asphyxia) állapota közelről tekintve azonban inkább zokogásnak tűnik. Figyeljük meg a klinikai és a kulturális kódok egymásra rétegződését és a diagnózist, mint a szerelmes férfi metaforikus olvasatát. A férfi életre kelti a nőt, segítsége a klinikai javaslatokat követi, majd a kulturális mintázatnak megfelelően cselekszik, kihasználja a helyzetet és elrabolja a szüzet. Az öntudatra térő szűz első, „klasszikus” kérdése így hangzik: Hol vagyok?¹⁷

Az ájulás kiváltképp gyengéket és érzékenyeket érinthet, klinikailag azonban mindkét nemre jellemző lehet. Az ájulás ezekben a szövegekben nem kötődik kizárólagosan a társadalmi nemi szerepekhez, nem a nők (a szűzek vagy a férjes asszonyok) kiváltsága: férfiak szintén elájulnak. A férfiak ájulása azonban különbözni látszik a nők ájulásától. A férfiakra a felfokozott érzékenység jellemző a nők gyengeségével szemben, az ájulásuk

¹⁶ *A' szép Anikó*, 71–72. In: KAZINCZY Ferenc: Szép Literatura. Szívképző regék. Kazinczy Ferenc Művei. Második Osztály. Fordítások. Kritikai kiadás. S. a. r. BODROGI Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 66-83.

¹⁷ Az ájulásról lásd: Catherine CLÉMENT: *Syncope. The Philosophy of Rapture*. University of Minnesota: Minneapolis, London. 1994.

szintén metaforikus, de míg a nők esetében a színlelt ájulást a kulturális szcenárió kétértelmű trükként mutatja, addig a férfiak esetében az ájulás a halálvággyal együtt járó szerelmi szenvedés (passio) metaforája és a legkevésbé tűnik színleltnek. A halál témája retorikailag többször is felbukkan a Marmontel-szövegekben, a szerelmesek többnyire halállal fenyegetőznek, a szerelem, a halál és az ájulás elválaszthatatlan egymástól. A jelenetekben érzékelhető ugyan drámai feszültség, de a női asphyxia mégsem kelt halálfélelmet. A halálvágy, az ájulás és a szerelmi vágyakozás metonimikus kifejezését mutatja Kazinczytól a *Bácsmegyeynek gyötrelmei* (1789, 1814) alábbi szakasza:

Tegnap, midőn a' legérzékletlenebb ájulgások között rogytam ágyamba, ez volt egyetlen gondolatom mellyet még teheték: bár soha fel ne ébredjek többé! A' halál' ölelése nekem szint olly kedves fogott volna lenni mint egykor a' Nincsié; én azt úgy fogadtam volna jutalom gyanánt mint az állhatos, lángoló Szerelmesnek az a' tántorodásból eszméletre-térő leány-keze'; 's ah, ezen óhajításom sem láthata teljeseést." (Bácsmegyey – Marosyhoz. Buda, August. 9dikén.)¹⁸

A férfi érzéketlen (tudatvesztő) *ájulgásai* élet és halál határterületeként jelölnek meg egy ismétlődő (ájulások közt ágyba rogyó) állapotot. A szerelmes férfi *kinjában* valóban elájul – ahogyan az *Újmagyarok* Kortyándlija is –, vagyis a kulturális szcenáriókban a férfiak nem színlelik az ájulást.

A *Szívképző regék* egy másik darabjában, *A' két szerencsétlen* című szövegben a színlelt ájulás leleplezése, funkciótlanná válása konkrétan is a reflexió tárgyává válik:

[Leányom, mondja az anya] itt kell élned, halnod; holnap fátyolba öltözől. E' hidegen parancsoló szókra szívem elalélt, nyelvem elfagyott, 's ájulva rogytam-le. Az anyám segédre kiálta másokat, 's azalatt míg ők körültem fáradoztak, elrejtett könyüim elől. Feléledvén, e' kegyes leányzók közt látám magamat, kiknek társokká kell vala lennem; [...] Látni kívántam az anyámat. Ájulásomat

¹⁸ *Bácsmegyeynek gyötrelmei*, 959. In: KAZINCZY Ferenc: Szép Literatura. Kazinczy Ferenc Művei. Második Osztály. Fordítások. Kritikai kiadás. S. a. r. BODROGI Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 927–979. Előszőr: *Bácsmegyeynek öszve-szedett levelei*. Költött történet. Kassán, Ellinger János József Ts. privil. Könyv-nyomtatónál, 1789. *Bácsmegyeynek gyötrelmei*. Szép Literatura IX. Pesten, Trattner János Tamásnál, 1814.

elgyengült egészségemnek tulajdonítá. – Nem, Asszonyom, erőszakod okozza azt; mert itt nincs helye tovább a' tettetésnek.¹⁹

A felfokozott érzelmi szituációban folyik anya és leánya játszmája. A lány a „hidegen parancsoló szók” hallatán (zárdába kell vonulnia) elájul, és amíg élesztgetik, az anyja félrevonul, hogy ne lássa lányának könnyeit. Az ájulás metaforikus és klinikai olvasatait együtt mutató jelenetben mind az anya, mind a lány szerepet játszik. Ez akkor lepleződik le, amikor megnevezésre kerülnek az ájulás kiváltó okai. Az anya, az iménti jelenetben láthatott reakciói alapján, nyilvánvalóan cinikus, amikor az elgyengült egészségi állapotra hivatkozik. A lány erre két választ ad: egyrészt az anyai erőszakot nevezi meg az ájulás okaként, másrészt elszólja magát, kimondva, hogy ájulása csupán *tettetés* volt. Pontosabban azt mondja, hogy nincs tovább helye a tettetésnek, azaz a hazugságokkal, képmutatásokkal jellemezhető játszma véget kell, hogy érjen, és a szituáció innét kezdve komolyra fordul. Mindezt az teszi szükségessé, hogy a színlelt ájulás eszköze már nem bizonyul hatásosnak a meggyőzés és a nyomásgyakorlás során, ezt a trükköt az anya nem hajlandó „megfelelően”, kulturális kódként elérteni, a kommunikációban tehát eljött az ideje a nyílt párbeszédnek.

A színlelt ájulás pragmatikája és kultúrája

Mivel az ájulás oka valamely specifikus információ (öröm, bánat stb.) hírének vétele, ezért az ájulást a dialógus részeként kell elfogadnunk. Az ájulás kommunikációs szempontból legjellemzőbb tulajdonsága az, hogy az addig verbális kommunikáció váratlanul felfüggesztődik és átadja helyét a testi kommunikációnak, amelyben csak a nonverbális jelek értelmezhetőek. A kommunikáció során a félreértésnek nevezett jelenség alapja jellemzően az, hogy az információ nem, vagy nem jól jut el A-ból B-be.²⁰ Az ájulás azonban egyértelműen az információ célba érését jelenti (A-ból B-be). De mit jelent az ájulás, mint válasz? Először is, nem jelenti a pragmatikai szituáció felfüggesztését, ez csupán látszólagos, mivel információ (az ájulás, mint információ) jut vissza B-ből A-ba. Jelenti viszont a jelhasználat módjának megváltozását, a testi kommunikáció kizárólagossá válását. A

¹⁹ *A' két szerencsétlen*, 49. In: KAZINCZY Ferenc: Szép Literatura. Szívképző regék. Kazinczy Ferenc Művei. Második Osztály. Fordítások. Kritikai kiadás. S. a. r. BODROGI Ferenc Máté, Debreceni Egyetemi Kiadó, Debrecen, 2012. 47–53.

²⁰ Erről lásd: HARDI Judit: *A félreértés pragmatikai vizsgálata. Társadalmi-nemek közti párbeszéd elemzése alapján*. Magyar Nyelvőr 134/1. 2010. 78–87.

szimulált ájulás voltaképpen a verbális kommunikáció (egy megkezdett dialógus) folytatása, a testi kommunikáció sajátos formája.

Mint oly sok minden más, az ájulás, az eszméletvesztéssel járó rosszullét is szimulálható, színlelhető, tettethető. Attól nagyon hihető, hogy nehezen ellenőrizhető és nagyon drámai, azonnal reakciót kiváltó. Mivel nem igényel bonyolult előkészítést és eszközöket, és különösebb színészi teljesítményt sem (csak lassan vagy gyorsan el kell dőlni, és erősen lehunyni a szemet), bárhol, bármikor, alkalmazható. Az ájulásról ezért lényegében nem állapítható meg bizonyosan, hogy igazi vagy színlelt, mert a színlelt is igaznak tűnhet és az igazi pedig színleltnek.

A klinikai és a metaforikus scenárió különbsége kommunikációs szempontból valójában lényegi. A valóságos ájulás (de animi deliquio és/vagy asphyxia) a pragmatikai szituáció öntudatlan, reflektálatlan *elhagyását* jelenti. Ezzel szemben a tettett, színlelt ájulás (dissimulate syncope, simuliertes Ohnmacht) éppen hogy a pragmatikai szituációban való reflektált, *elhagyásnak álcázott bennmaradás* alakzata. Az ájulást – a dolog természetéből adódóan – csak félreérteni lehet, megértés hiányában, akár csak egy olvasott szöveg, állandó értelmezésre szorul. Az ájulást szemlélő befogadó problémája ezzel kapcsolatosan leginkább a visszacsatolás, az ellenőrizhetőség hiánya, mivel egyedül a test jeleit (légzés, bőrpír, pulzus stb.) tudja csak értelmezni, a kérdés, visszakérdés (azaz az ellenőrzés) lehetőségei nélkül. A befogadó helyzetét az ájulás *kollaptikus* (ezért drámai) volta is nehezíti, amely azonnali reakcióra kényszeríti. A szemlélő sohasem lehet bizonyos abban, hogy amit lát (ami a szemelőtt történik), az tettett vagy valóságos ájulás, mivel a szimptomák részleteit az ájulás egésze, ezt az egészet pedig a részletek magyarázzák. Ez a paradoxon elsősorban a befogadó értelmező problémája, amellyel olyan hermeneutikai körbe kerül, amelyben a megértés lezárhatatlan folyamatnak bizonyul. Cselekvését a kiváltó ok és a szituáció analízise mellett elsősorban előfeltevése határozzák meg. Az elájult átélő elmondása (akár csak egy szerző saját szövegéről szóló interpretációja) utólagos vélemény, amelyről szintén eldönthetetlen, hogy igaz vagy sem. A körből való kilépés értelmezői döntést igényel – teljes bizonyosság nélkül.

Az ájulásra adott reakciók azokra az előfeltevésekre világítanak rá, amelyekkel a szemlélő a megértés csapdájába lép. Az orvosi előfeltevés az, hogy mindez öntudatlan állapot, és a beteget kezelni kell. A költő előfeltevése az, hogy mindez a szerelmi vallomás hatása, az ájulás színlelt, a lány öntudatánál van, és ezért nem is szorul kezelésre – hiszen semmi baja. Mindkettőben közös, hogy a külső szemlélő számára nem dönthető el egyértelműen, hogy melyik forog fenn. Értelmezése erősen kontextusfüggő és gyakorlati vagy kulturális

ismereteken alapul, például az orvosi tapasztalaton vagy irodalmi olvasmányokon, a konvenciók ismeretén és alkalmazásán.

A testnek, mint médiumnak a jeleként a színlelt ájulás szituációhoz kötött és kulturálisan kódolt jelentéssel rendelkezik. Az irodalmi művek jellemzően a színlelt ájulást örökítik meg, ennek adva funkciót a pragmatikai szituációkban. Egy olyan kulturális konvenciót működtetnek, amely elsősorban a nőhöz kapcsolható, amelynek a lényege a téma elkerülése, a pragmatikai szituációból való kilépés, annak felfüggesztése, időnyerés, vagy akár a csábítás maga. A nő reakciója olyan hazugság, amellyel védi, és egyben kiszolgáltatja magát, a férfitra bízva az erkölcsi vonatkozású döntést.

A vizsgált komédia szempontjából a már idézett Marmontel mellett elsősorban a német romantika hatására utalhatunk, mint a színlelt ájulás figuráját alkalmazó és divatba hozó diskurzusra, legismertebb képviselőjeként Heinrich von Kleist. Kleist *O...márkiné* című elbeszélése az egyik legismertebb a témában.²¹ A cselekmény során O...márkiné (nézőponttól függően) színlelt vagy valóságos ájulásai a szöveg tropikus és retorikai alakzataiként egyaránt funkciót kapnak, az öntudatlan állapot a férfi általi erkölcstelen kihasználásaként (nemi erőszak), vagy női praktikaként, passzivitásnak álcázott felkínálkozásként mutatva, a kezdeményezés látszólagos átengedésével az őt megmentő katonatiszt szexuális expanziójára (csábítás). Az elbeszéléshöz fűződő azonos című epigramma a naiv olvasónak szóló szarkasztikus, felvilágosító jellegű anyai kommentár a márkiné kétértelmű ájulásáról: „Nem neked írták ezt a regényt, lányom. Hogy elájult? /Szégyenteljes trükk! Jó, ha behúnyta szemét.”²² A színlelt ájulás tehát mesterkélt trükk, a nő paradox kommunikációs aktusa, amely a kontextus értelmezésétől függően morálisan erkölcsös (önvédelem) és erkölcstelen (felkínálkozás) cselekvésként egyaránt érthető.

Hátha csak tréfál a kisasszony?

²¹ Heinrich von KLEIST: *O...márkiné*. Fordította FORGÁCH András. In Uő: *Elbeszélések*. Jelenkor Kiadó, Pécs, 2001. 95–130. Minderről lásd: Claudia LIEBRAND: *Gravida. Kleists Marquise von O... als Trauma-Text*. = *Heinrich von Kleist*. Herausgegeben Ortrud GUTJAHR. Freiburger literaturpsychologische Gespräche, Band 27. Königshausen & Neumann: Würzburg, 2008. 159–178. A Kleist-művekhez kapcsolódó ájulásról lásd: Margarete BERGER: *Zu den Ohnmachtszenarien Kleistscher Protagonisten*. = *Heinrich von Kleist*. Herausgegeben Ortrud GUTJAHR. Freiburger literaturpsychologische Gespräche, Band 27. Königshausen & Neumann: Würzburg, 2008. 249–278. Inka Mülder-BACH: *Die „Feuerprobe der Wahrheit“*. *Fall-Studien zur weiblichen Ohnmacht*, 2004, = Goethezeitportal. Rudolf BEHRENS, Roland GALLE (Hg): *Leib-Zeichen. Körperbilder, Rhetorik und Antropologie im 18. Jahrhundert*. Würzburg, 1993. Roland GALLE: *Szenarien der Ohnmacht im Jahrhundert der Aufklärung*, 1993. = Rudolf BEHRENS, Roland GALLE (Hg): *Leib-Zeichen. Körperbilder, Rhetorik und Antropologie im 18. Jahrhundert*. Würzburg, 1993. 103–123.

²² Heinrich von KLEIST: *Esszék, anekdoták, költemények*. Jelenkor Kiadó, Pécs, [1996], MÁRTON László fordítása, 61.

Czenczi levele ugyan világossá tette ájulásának jellegét és kiváltó okát, de utólagos, önértelmező női közlésként nem oszlat el minden kételyt. A bizonyosság hiányát a férfi szolgája, Latzi (aki amolyan Sancho Panzaként jellemzően a földhözragadt józanságot képviseli) teszi reflektálttá:

LATZI: Erössen tartsa magát a Ts. Úr, hátha tsak tréfál az a' kis Asszony?

KORTYÁNDLI: Nincs Önében semmi faconirozott, Öné egy precieuse, jól esmeri finom személyemet. – Nem tudja öné modern myszterjeit az Asszonyoknak. De ha próbálna is; az illy experiment veszedelmes végű szokott lenni, főkép illy delicát embernél mint én.²³

Figyelemre méltó Latzinak a nő megértésére irányuló, kérdésként előadott felvetése, amely az explicitté tett szándékok ellenére is (tehát eleve és mindennek ellenére) kétségbe vonja a női megnyilatkozás hitelességét: *hátha csak tréfál a kisasszony?* Vagyis hogyan is értsük a nőt? Betű szerint (referenciálisan), vagy átvitt értelemben (metaforikusan) kell-e érteni Czenci levelét? Latzi szótárában a *tréfa* fejezi ki a kétértelműséget, a trükköt, a tettetést, mivel a levél, mint értelmezésre szoruló írás, akár csak az ájulás – akár színlelt is lehet a nő részéről.

A költő válasza egyértelmű: Czenczi „precieuse” (*précieuse*), azaz értékes, *becses* nő, azaz nem játszik szerepet, nem képmutató, nem ismeri és ezért nem is alkalmazza a modern asszonyi „titkokat” (*mystère* – értsd: praktikákat és trükköket). Czenczi őszintén beszél, szavai (levele), és tettei (ájulása) mentesek az allegorézistól, az iróniától és a színleléstől, *sem nyelvében, sem cselekedeteiben* nem hordoz kétértelműséget. Nincs tehát átvitt, metaforikus értelem, amit mond, azt szó szerint kell érteni. Czenczi tehát nem tréfált. Ha ezt tette volna, az érzékeny (*délicat*) újmagyar költő számára elviselhetetlen volna különben (persze az őszinteség is az – hiszen ezt követően öngyilkos akar lenni.)

Figyelemre méltó azonban, hogy a főhős által használt, Czenczi morális megítélésére vonatkozó francia kifejezés, a *précieuse* a *becses* jelentés mellett az affektált, modoros, *mesterkélt* jelentésével is rendelkezik. A két merőben eltérő jelentés közül csak a kontextus alapján dönthető el, melyiket is értsük. A férfi, szolgájának kérdésére adott válasza alapján, *becses* leánynak tartja Czenczit. Nem igazán világos azonban, hogy mi győzi meg minderről. Két kontextus állt ugyanis a rendelkezésére, amely alapján ellentétes értelmezői döntéseket hozott. Előbb a személyes találkozás pragmatikai szituációjában a testi jeleket (a test

²³ *Újmagyarok*, Első Act. Negyed Scén., 9.

beszédét) *színlelésnek*, affektálásnak, vagyis mesterkéltységnek (*précieuse*) látta. A levél szövegét (az írott beszédet) viszont becsesnek (*précieuse*), lényegében igaznak, őszintének, becsületesnek olvasta. Azt kell gondolnunk, hogy a költő jobban hisz annak, amit olvas, mint annak, amit lát. Pontosabban: az ájulás bizonytalan értelmezésével szemben egy sajátabb, ismerősebb olvasói tapasztalatot állít, amelyet jobban ismer, jobban ért, és amelyben jobban bíz. Egyszóval az olvasottak alapján dönt úgy, hogy a *levelet* író nőnek hisz, felszámolva ezzel a látott és az olvasott közötti distanciát. Mindez azonban nem feledteti azt, hogy a szolga kérdése mindennel együtt sem alaptalan. A férfi értelmezői döntése a nőről, amely egy korábbi értelmezői döntést korrigálva előfeltevéseit is átrendezi, elvezet valamiféle felismeréshez és megértéshez. A nőről szóló ítéletének kontextusa azonban – a précieux kettős (becses és mesterkelt) értelmével, és azzal is, hogy a nő levelét egy férfihang olvassa fel számára –, megőrzi a jelentés bizonytalanságát, annak folytonos dekonstruálódását, jelezve, hogy a nő kétértelműségét kifejező dolgok (a női ájulás és a női szöveg) értelmezése során a férfi sohasem lehet bizonyos a dolgában.²⁴

A férfiak bosszúja

Figyelemre méltó az újmagyar férfitársak reakciója, amely ugyanannak a levélnek egy másféle következtetésre jutó morális olvasatát mutatja:

BUGACZI Ez így nem marad. Offensiv szükség a durva kevéll szüzné ellen procedálni, vagy pedig via juris.

KOLOMPOSI Olly szüznétől ezt nem reményltem volna, nem éppen nem az illy neveltenséget. A szép nem azon kecsekkel bir, mellyekkel a városiság tónja, azt pedig nem vagyok bátor mondani, hogy az illy stíllel írt kárt csak távolról is meg egyez evvel. Ha sokamba kerül is de megmarczonglom a tekélyménytlen leánynek szívét.

BUGACZI Én a jövő szép Litteraturai ajándékban egy forma gúnnyal bosszúlom meg vakmerőségét önének, 's tanulmányúl szolgálhatni fog több illy

²⁴ Hogy ez mennyire így van, azt a *précieuse* (lat. pretiosus) egyik kevésbé ismert jelentése is mutatja, amely a becses vs. mesterkelt kettősséget is differenciálja: a 17. században kialakult „finomkodó, modoros úrinő” jelentésből kiindulva a Larousse nagylexikon egy olyan nőtípust is jelöl ezzel a kifejezéssel, aki bizalmatlan a gavallérokkal szemben, aki nem akarja utánozni a koketteket, ugyanakkor prűdnek sem akar látszani – ebben az értelemben az első előfordulása 1645-ből való. Az etimológia segítségért Körömi Gabriellának tartozom köszönettel.

asszonykáknak is: kik a Cultura mellett, éppen mivelten hagyják a szív politeszeit.

KOLOMPOSI Bravo! én egy sonettoban fogom, érzéki gondolatimat kinyomni. De monsieur barátom se feledje sentimentjét kimondása szerént a világ elébe bocsátni.²⁵

Czenczi levele tehát felbőszíti és felháborítja a férfiakat, akik összehangolt cselekvést tervezve méltó bosszút kívánnak állni a *durva kevély szűz*ön. Czenczit nevelő célzattal akarják megbüntetni levelének stílusa és a rájuk vonatkozó dehonesztáló (becsületsértő) tartalmi kijelentések miatt – a nő végül is *eszélősnek* nevezte és *korcs íróknak* tartja őket, megkérdőjelezve magyarságukat. Az érintett férfiak szerint ezek a kijelentések nem maradhatnak következmények nélkül. Ilyesmit egy szűz nem mondhat.

Mit nem mondhat egy szűz? Mi az, ami nem várható el tőle? Ennek megválaszolása előtt tételezzük azt, hogy a „durva kevély szűz” az „ártatlan szűz”-ként²⁶ (vagy igaz érzésű leányként) ismert női archetípus ellenpólusa. A szintagmában a *szűz* egy fizikai, biológiai értelemben vett tulajdonságot, lényegében a férfitől való testi érintetlenséget jelöli. Az *ártatlan* kifejezés a negatív külső társadalmi behatásoktól még érintetlen tulajdonságokat jelöli, egyrészt az erkölcsi értelemben vett büntelenséget, tisztaságot és romlatlanságot, másrészt az ártásra, bántásra, sérelmek okozására való képtelenséget.

A Czenczi ellen felhozott kifogások a következőek: nevetlen, falusi, vakmerő, nem tiszteli a (férfi) tekintélyt. Szavainak szemantikai és stiláris durvaságai sérelmet és bántalmat okoznak, kevélysege a férfi tekintélyének való ellenszegülésben mutatkozik meg, hiszen a felnőtt férfiakkal szemben *tiszteletlenül* viselkedik. Mindez az elvárható ártatlansággal (szelídség, jóindulat, ártalmatlanság) szemben egyfajta *romlottságként* érthető. A „durva kevély szűz” szintagmában az ártatlan helyén megjelenő jelzők a jellemet meghatározó, a viselkedésben megnyilvánuló tanult tulajdonságokra vonatkoznak. A szűz romlottságának legfőbb oka a városi kultúra (*tón*) hiánya, végső soron a tanulatlanság, a rossz nevelés.

A szűz tiszteletlenségét nem lehet szó nélkül hagyni, Czenczit becsületsértést követett el, ezért meg kell őt büntetni. A büntetés figyelemre méltó lehetőségei: 1. vagy jogi úton kell vele szemben eljárni, 2. vagy az irodalmi nyilvánosság előtt kell „kibeszélni”. (Ez a dilemma

²⁵ *Újmagyarok*, Első Act. Ötödik Scén., 13.

²⁶ CZUCZOR Gergely, FOGARASI János: *A magyar nyelv szótára*, I–VI, Pest, 1862–1874. A továbbiakban: CzF: „Aki vagy ami nem árt, sérelmet, bántalmat, kárt nem okoz. Leginkább átv. erkölcsi értelemben használva, am. szelid, jóindulatu, feddhetetlen, tiszta életü, akit semmi vád nem illet, nem terhel; bűnmentes. Ártatlan, mint a ma született gyermek. Ártatlan bárány. Ártatlan szűz. Ártatlan angyali teremtés.”

minden komikussága ellenére lényeges kérdésre világít rá a *dehonestatio* megítélésének nehézségeit illetően. A pörösködés később is felmerül a darabban, megszabva az összeghatárt ameddig elmehetnek egymás sértegetésében.) A férfiak, akik egyben költők is, az utóbbi mellett döntenek. Egyikőjük tanulmányt/recenziót kíván írni róla, a másik pedig szonettel akar majd leckéztetni. A büntetés módja a nyilvánosság előtti megszégyenítés, eszközei irodalmi műfajok, célja pedig – kifejezetten a nőre, mint elkövetőre szabottan – *a szív megmarcangolása* és a hasonlóan kevély szüzek előtt elrettentő példa statuálása. Minderre mégsem kerül sor, Kolomposi korrigál és felmenti Czenczit:

KOLOMPOSI: [...] Jobban tecczik Czenczinek a' bodza furuglya rekedező tónja, mint a' Zongorának jól sz[a]volt zengése. Ez megvagyon még nagyobb részében nemzetünknek, sőt azokban is, kik magokat mívelteknek vélik; nem csudálni lehetó tehát annyira egy szüznében ezen hibát, kinek szellemét tömve találok előítélettel.²⁷

Czenczi nem tehető felelőssé és ezért nem is büntethető a neveletéséből következő, jellemhibaként mutatkozó előítéletekért. A szűz jelleméért elsősorban a szülői (az apai és/vagy anyai) nevelési elvek és módszerek tehetőek felelőssé, amelyek meghatározzák művelődésének szempontjait, kialakítva szociokulturális szemléletét. (A férjezett leányok további nevelésért a férj lesz majd a felelős.) Czenczi egy „elmaradott” (egyelőre még többségi) falusi kultúrának a reprezentánsa. Előítéleteit még képtelen reflektálttá tenni, önálló kritikai véleményalkotásra nem, csak annak rezonálására alkalmas. Ha ennek ellenkezőjét tenné, azzal éppen neveltlenségét bizonyítaná, ellentmondana az apai házban tanult normáknak, nő léte megkérdőjelezve a patriarchális nevelési kultúrát – ami azért egy szűztől mégsem elvárható. Czenczi azt és úgy mondja, ahogyan azt otthon tanulta. Végző soron tehát helyesen cselekszik. Büntetni pedig nem őt kell, hanem az apját. A szülői nevelés közvetett kritikájával megnyíló kulturális kontextusra tekintettel a kollektíva végül is nem bántja a szüzet, mivel Czenczi csak *médiума* az általuk bírált ortológus kultúrának.

*

Figyelemre méltó, hogy Czenczit a drámáiró testi valójában nem mutatja meg, nem lépteti színre a férfiak között, csak közvetve, *médiумokon* keresztül (hírvivő, levél) kommunikál. (Még *hangját* sem halljuk, mert levelét egy férfi olvassa fel.) Eme távolságtartás nyilván nem lehet véletlen: egy tisztességes magyar nőnek, nemes kisasszonynak nem illendő

²⁷ *Újmagyarok*, Másod Act. Negyed Scén., 39.

a férfiak közötti diskurzushoz bekapcsolódni, alpári szócsatákban és tettelegességig fajuló verekedésben részt vennie. Becsületessége, egyenessége az igaz magyar férfikultúra tükörképe, annak női megfelelőjeként. Visszafogása a patriarchális női szerephagyomány²⁸ ama passzivitásának megnyilvánulása, amely a férfiak dolgában „[...] ritkán, és csak ott szól határozólag, hol adataiban bizonyos; de véleményét mindenkor szerényen ’s úgy adja elő, hogy hajlama lássék, jelesebbektől, ’s jobban értesítettektől okólni akarni.”²⁹ Mivel Czenczi a helyes (ortológus) magyar nyelvhasználat és a tradicionális (patriarchális) női morál megtestesítője, nem allegorizáló, nem metaforikus, értelmezésre nem szoruló női beszéd és viselkedés jellemzi, ezért éppen ő fogalmazhatja meg leghihetőbben azt, ami az újmagyarokra vonatkozó szentenciózus mondatok legfontosabbja: „Igyekezzenek előbb Magyarokká, valódi ’s nem korts írókká lenni; azután kezdjék Helikonra útjokat”.

Nemzeti minimum

A félreértett ájulás következményei a férfi ön- és szerepértelmezését erőteljesen átformálja. Czenczi nem az a Czenczi, és nem az a Múza, akinek előzetesen gondolta. „Meg vagyok vetve attól – mondja Kertyándli –, ki egyedül reményem vala, ki által ah! Poetává lettem, kinek vélt szerelmétől lettem a’ Magyar világ előtt ama híres lantos költővé.” Nyilván Czenczi *neve* téveszthette meg, a névből eredő képzetek és a névhez tapadó meta- és architextusok tapasztalata alapján közeledett, valószínűleg a *Mondolat* Czenczijét kívánta megkönyékezni. A metaforikus értelmezések helyén támadó referencialitás leleplező erejű: nem egy valóságos, hanem egy képzelt nőszemélybe volt szerelmes, a szerelmi költészetét inspiráló múza destrukciója pedig visszamenőlegesen kérdőjelezi meg a költői szerep legitimitását is, mivel tévedésből lett híres. A szűz által lényegében kasztrált férfiköltő ezzel tipikus kifejezőjévé válik az újmagyarok nyelvi másságának is. Latzi összefoglalásában:

LATZI: Soha ilyen fajankó embert nem láttam mint ez az én Uram. Éppen nem tudálom, hogy az a’ szép kis Aszszony nem szenvedheti, mert ő Magyar, az én Uram pedig se Magyar, se Német, de még Tót sem, ámbár Tserháton született. Ha Magyarúl beszéll lehetetlen érteni; most is beszéllt valamit, de én egy két szónál

²⁸ A nők társadalmi szerepéről, neveléséről összefoglalóan lásd: PUKÁNSZKY Béla: *Bevezetés a nőnevelés történetébe*. [2013] <http://www.jgypk.hu/mentorhalo/tananyag/noneveles/index.html> (Letöltés: 2018. február 20.)

²⁹ FÁY András: *Nőnevelés és nőnevelő-intézetek hazánkban*. Különös tekintettel nemesek’, főbb polgárok’ és tisztos karuak’ lyánkáira. Pesten, Trattner-Károlyi tulajdona. 1841. 105-106.

egyebet nem érthettem, nyilván Frantzia szavakat kevert bele, – Jol mondják: a millyen az ember olyan a barátja, A' kik hozzá járnak azokat sem értem, pedig hálá Istennek tudok Magyarúl, az alföldön Habijáron születtem és nevedtem.³⁰

Míg Czenczi *magyar*, addig Kortyándli, és akik hozzá járnak, azaz az útitársak, *se magyarok, se németek, se tótok*. A magyarság a magyarul beszélésben nyilvánul meg, és az beszél magyarul, akit magyarul meg is lehet érteni. Eme egyszerű nézőpont a felekezetek közötti alapvető nyelvi ellentétet az érthetőség és a megértés horizontján definiálja. A kissé differenciáltabban fogalmazó Czenczi számára nem a megértés hiánya, hanem a nyelvi keveredésből előálló *semmilyenség* jelenti azt az okot, ami miatt az újmagyar nyelvet beszélők a magyarok (mint *nemzet*) közül kizárandóak. Czenczi világosan és következetesen Nemzetről és Magyaráról beszél, a nyelvvel összefüggő nemzetfogalom definiálását téve lehetővé, a nemzeti identitást egyértelműen a nyelvi identitással kötve össze. A korcs, kevert nyelvet beszélő író nem magyarul ír, és ezért nem tartozik a magyarok nemzetébe. Mindez a nyelvi alapú kulturális nacionalizmus példája, amely kizárja a nemzetből azokat, akik nem, vagy szándékosan rosszul beszélnek a magyar nyelvet, velük szemben sem az eredetközösségi (honfoglaló ősök nemesi nemzete), sem a területi elvet (az államközösség szempontja) nem engedve érvényesülni. A darab ebből a szempontból kivételes példája a hagyományközösségi paradigma jelenlétének.³¹

II. Júlie férfiruhában

Júlie az újmagyarok szüzeként Czenczi ellenpólusa: összevetésüket a darab azzal implikálja, hogy egymás inverzeként hasonló szituációkba helyezi őket. Júlie, Czenczivel ellentétben, nagyon is emlékeztet a *Mondolat* Zafyr Czenczijére, és ezzel annak *névadójára*, Kazinczy Ferencre is. „Kimívelt szép lelkű szüzné, Poétria, a' mi több a nyelv dolgában jártas, és neolog” – jellemzi őt Bojszi, az egyik útitárs, nem véletlenül ajánlva éppen őt új szeretőként és Múzsaként Kortyándli számára, orvosolandó annak szerelmi és költői válságát. Júlie-vel beteljesülhet a szerelem, és mivel a kulturális kompatibilitás adott, nem érthetik majd félre egymást. A nő és a férfi megismerkedését persze ismét egy félreértés vezeti elő. Mielőtt ezt megvizsgálánk, érdemes előbb egy pillantást vetni Jüle-re, aki a színről

³⁰ *Újmagyarok*, Első Act. Első Scén., 8.

³¹ Lásd: S. VARGA Pál: *A nemzeti költészet csarnokai: A nemzeti irodalom fogalmi rendszerei a 19. századi magyar irodalomtörténeti gondolkodásban*. Balassi Kiadó, Budapest, 2005.

visszatartott Czenczivel szemben az egyik legstrukturáltabban bemutatott szereplője a darabnak.

A költőnő születése

A komédia Júlie-t, az újmagyarok archetipikus szüzét, önfeltáró monológja alapján – a napló drámában használatos mediális megfelelőjeként – teszi megismerhetővé:

Júlie (tulajdon szobájában) (Monolog)

Valami különös szerencse várakozik ma reám. – Ma Péntek van, 's éhomra pürüsszentetem, az éjszaka pedig álmomban egy igen scharmant fiatallal múltattam magamat (Nézi az Almos Könyvet) Az álmom igen jó, a pénteki, pürüsszentés pedig azt jelenti, hogy e héten meglátom kedves szép Mátkámat. Most pedig az orrom viszket, bizonyosan kedves vendégem lesz. – Óh miként dobog a szívem! telj egész válom titkos szerelemmel. – Szerelem, szégyen, szemérem, mellyek bennem vagnak, felettébb való kínokat okoznak, szeretem Kortyándli Urat; de ő nem tudja, mert a szemérem tiltotta mind eddig hajlandóságomat kinyilatkoztatni. – Az ő bájos deliségének, nyájas udvariságának tulajdonítom azt is, hogy költésznévé lettem. – Vajha ő is hason érzékkel viseltetne erántam, én akkor a legboldogabb szüzné volnék. – Ő néki is szerelmesnek kell lenni; mert igen fenn ír a szerelemről. Érzés nélkül olly máguszi erővel lehetetlen költeni. – De valljon ki be, az a kérdés? – Ha más az a boldog, akkor én a legszerencsétlenebb. – Ah szerelem szerelem te lész orkoszom, vagy mennyországom! pokolnak mondanám, de az nem szép szó – szebb Orkosz mint Kabak Feri Ur mondja. – Már most is néha igen édes képzeményekkel tölt tele vélt szerelme, néha a legirtózóbb gondolatoknak szülő anyja fejemben. – Melly nyugodt, ki virkorában a szerelemtől nem bántatik.

Júlie titokban szerelmes egy férfiba (Kortyándliba), aki erről mit sem tud. Érzelmait illendőségből (szeméremből) nem mutathatja ki. Szerelme elsősorban irodalmon (olvasmányokon) alapuló, képzelte vonzalom: nem a férfiba, hanem a szerelmes verseket író költőbe szerelmes. Szobája magányában folytatott jellemző tevékenysége a képzelgés, az álmodozás és a vágyakozás, egészen pontosan éjjeli álmainak, illetve olvasmányainak önmaga érzelmi megértéséhez kapcsolódó megfejtése és értelmezése. Júlie reflektáltan olvasó

nő: okosság és babonáság egyszerre jellemzik. Álmaid az egyiptomi álmoskönyv³² alapján interpretálja, a férfi szerelmes verseit nem referencializálja automatikusan: tudatában van annak, hogy a vers- és álomértelmezésekből konstruálódó érzelmi (szubjektív), és a szobán túli (objektív) valóság között elvi distancia van, az olvasottak összeegyeztetése a valósággal bizonytalan eredményű értelmezői tevékenység. Júlie rendelkezik képzelőerővel, bizonyos dolgok leginkább a fejében (képzeletében) történnek meg. Vannak olyan szexuális, a testi vágyképekre utaló *irtóztató gondolatai* az idilli, ártatlan vágyképek (édes képzemények) mellett, amelyeket azonban még önmaga előtt is letilt. (Júlie tehát rendelkezik erkölcsi normarendszerrel, amelyeket alkalmaz. Lelkében szerelem, szégyen, szemérem érzései hullámoznak). Júlie kíváncsi, legfőbb kérdése az, hogy kibe lehet szerelmes a férfi, és ki lehet a múzsája? (Nyilván szeretné, ha ő lenne az – de magát nem projektálja ebbe a pozícióba, ami józanságra vall.) Ezért egyik legfőbb célja ennek kiderítése, az olvasmányok és álomfejtések alapján létrejött értelmezések egyeztetése az empirikusan megtapasztalható valósággal. Júlie identitására befolyásoló hatással van a költészet. Az olvasás során fetisizálódó és metonimikus élvezetet nyújtó újmagyar irodalmi szövegek Júlie-ben az írás vágyát is felkeltik, kibillentve őt passzív befogadói szerepéből.³³ Ezzel kapcsolatos legfontosabb felismerése az, hogy az újmagyar költő bájoló deliségének és nyájas udvariasságának tulajdoníthatóan (a férfi poézisének termékenyítő aktusaként) ő maga is költő, pontosabban *költőnő* lett – vagy ahogyan ő mondja, önirónia nélkül, újmagyar szóval, addig nem létező fogalmat alkotva: *költészné*. Arról nincs tudomásunk, hogy a férfi hatására megszülető női íróhoz társulnak-e alkotások is vagy sem, de a szerzői identitás megjelenése a naiv, érzékeny olvasó nő sztereotíp szerepköréhez képest olyan paradigmátikus fordulatot jelez, amely radikálisan túllépteti Júlie-t a *Mondolat* archetipikus szüzén, Czenczin, aki – konvencionális női szerepének megfelelően – még csupán ihlető múzsája és mintaolvasója volt a neológ (újmagyar) irodalomnak.

Az álarcosbál

³² Júlie bizonyosan az ekkoriban igen elterjedt, számos kiadásban forgó egyiptomi álmoskönyvet használhatja, a pénteki tüszentés eszerint sikeres szerelmi légyottot jelent. CzF: „*ÁLMO SKÖNYV, (álmoskönyv)* ösz. fn. A hiszékeny és babonás nép kezein forgó könyv, mely az álmokat fejtegeti, hüvelyezi, s belőlök jót vagy rosztat jövendől. *Egyiptomi álmoskönyv*”.

³³ Vö. Roland BARTHES: *Az olvasásáról*. BABARCZY Eszter fordítása. In. uő. *A szöveg öröme. Irodalomelméleti írások*. Osiris Kiadó, Budapest, 1996. 56–66.

Ahogy már említettem, a férfi és a nő találkozását ismét egy félreértés bonyolítja. Júlie a városi álarcosbálban, a Casinóban „ismerkedne” a férfival, de az nem ismeri fel a jelmezbe (álruhába) öltözött lányt, amire ő másnap számonkérően emlékezteti is:

JÜLIE. Bizony tegnap a Cassinóban neheztelék Kortyándli Urra, hogy olly vadon viselé magát erántam.

KORTYÁNDLI Engedély kis Asszony! én nem igen jól múlattam magamat, ámbár majd mind noble személyek voltak a jelenek, és a Maszkok is igen nagy gyönyört szereztek a paradízi órának.

JÜLIE De ugyan kilehetett az a Tisztte öltözött szép asszony, ki a maga sok rojtú arany, s ezüst epauletjeit nagy magának tecczéssel mutogatta?

KORTYÁNDLI Mivel ki nem rejtlett végig álru hájából meg nem tudhattam kilegyen.

JÜLIE Igen csudáltam, hogy mindég Contradansz volt, és mégse tánczolt egy taktot is. – A mi több, mindég az alább való polgári lányok Conversatiojokkal distrahálta magát, -

KORTYÁNDLI Mivel önék igen megvoltak vetve, hogy tehát mégis ne deszperáljanak egy kevés ösztönök voltam.

Júlie *katonatisztnek öltözött szépasszony* volt az álarcos bálon, így illegette (teccéssel mutogatta) magát a férfi előtt, aki azonban „vadon viselé magát”: nem vett róla tudomást, nem keltette fel a figyelmét, nem ismerte fel az álarc (maszk) mögött Júlie-t, mi több, magától nem is emlékezett volna rá. Ezen túlmenően a férfi a társastáncban sem vett részt, inkább az „alább való polgári lányokat” szórakoztatta társalgásával, hogy azok, a férfi védekezése szerint, nehogy deszperáljanak (kétségbe ne essenek).

A Júlie által felidézett báli jelenet – amelyben tehát egy férfinak és egy asszonynak öltözött szűz hatástalanul kellett magát egy férfi előtt – szimbolikus jelentésképző erővel rendelkezik. A lehetséges jelentésekből néhány olyat szeretnék felvázolni, amely a társadalmi nemi szerepekkel hozható kapcsolatba. Az első kettő igen nyilvánvaló. 1. Júlie szerelmes nőként, saját érzéseit ellenőrizendő és a férfi szándékait kitapasztalendő, elmegy az álarcos bálba. Célja annak kiderítése, hogy kibe szerelmes a férfi? Szűzi erényeit és titkát megőrzendően olyan álarcot és jelmezt visel, amely a legmesszebb távolítja el valóságos önmagától. 2. Júlie, az újmagyar költészet olvasója, kíváncsiságból megy el a városi álarcos bálba, hogy empirikus olvasóként szerezzen tapasztalatot az empirikus szerzőről, objektíven választ keresve a kérdésre: „lehet-e érzés nélkül oly mágusi erővel költeni?”.

Nem világos azonban, hogy miért éppen katonatisztnek öltözik Júlie? Mit is jelenthet az, ha egy nő férfiruhába öltözve kíván elcsábítani egy férfit?

A tiszti ruhára logikus magyarázatot adhat valamely katonaviselt férfi rokon (apa, nagypapa) kéznél lévő egykori ruházata. A tiszti ruha *maskaraként* való felöltése ugyanakkor a ruhához kapcsolható morális értékek, emlékek, történetek stb. devalvációját, *lefokozását* jelzik, összességében azt, hogy a szűz már nem tiszteli a katonaruhához kapcsolódó hagyományokat, így férfi rokonait sem. Mindez akkor sem magyarázza a férfiruha választását, az esetlegesség (ez volt kéznél) logikája alapján öltözhetett volna valós kilétét ugyanúgy elfedő női (valamely női rokonának, felmenőjének, ad absurdum valamely szolgálójának) ruhájába is. Júlie azonban valami oknál fogva férfiruhát, ezzel képletesen férfi identitást választ magának.

Júlie önmagát *tisztté öltözött szépasszonyként* kívánja láttatni. Álöltözete eszerint *kettős*: a katonatiszti jelmezben lévő szépasszony maszkja mögött van Júlie, a szűz. (A *szépasszony* a magyar népi hitvilágban ambivalens, hol jó, hol rosszindulatú természetfeletti lényként jelenik meg, a boszorkány és a tündér vonásaival egyaránt rendelkezhet.³⁴ Vajon mit gondol Júlie a szépasszonyokról? Csábító, kacér nőszemély?) Mivel Júlie a férfi és a női identitást egyaránt kifejező maszk takarásában illegeti magát a férfi előtt, így a *transzneműsége* utaló duplexitás mind a társadalmi (gender), mind a biológiai (sex) értelemben vett nemi identitás szempontjait játékba hozza.

A kontextus is figyelemre méltóan megválasztott a darabban: eszerint a *városi* álarcosbál legálisan teszi lehetővé a társadalmi keveredést. Nemesek (noble személyek) és polgárok egyaránt jelen lehetnek. Erre reflektál is Júlie, kifogásolva, hogy a férfi alább való polgárlányokat szórakoztatott. A helyszín és az esemény a városi kultúra emblemikus helye és eseménye: itt és ekkor nők és férfiak legálisan léphetnek ki konvencionális társadalmi nemi szerepeikből. Mindez egyben egy kulturális paradigmát is jellemez: a városi kultúráét. Czenczi otthona a nemesi, vidéki *udvarház*, kultúráját, viselkedését, nőként való reakcióit is ennek kulturális konvenciói szabják meg. A városi kultúrában az álarcosbál legálisan teszi lehetővé nők és férfiak keveredését, ismerkedését nyilvános helyen, konvenciók nélkül. És legálisan teszi lehetővé a társadalmi nemi szerepek felcserélését, szabad identitásválasztást, a valós vagy látens szexuális másság (homoszexualitás, transzvesztitáság, hermafroditizmus) következmények nélküli megmutatását. Az álarcosbál a társadalmi és a biológiai értelemben

³⁴ Vö. Magyar Néprajzi Lexikon

vett nemi identitások teljes kevertségét reprezentálja. És ebben semmi meglepő nincs, ahogyan azt a férfi közömbös reakciója mutatta.

Mivel Júlie tetszéssel illegette magát a férfi előtt, azaz csábítani akart, és mivel a férfi sehogyan sem reagált erre, vagyis közömbösnek mutatkozott, joggal kerülnek előtérbe a jelenet szexuális aspektusai, különösen a férfi vélt vagy valós szexuális orientációja. Párbeszédük alapján Júlie transzparensnek hitte magát, vagyis a férfiruha alatt felismerhetőnek vélte a szépasszonyt, de a szüzet (vagyis önmagát) nem. Magyarán asszonyként kívánta csábítani a férfit, és csalódottsága arról árulkodik, hogy mélyen meg volt győződve sikerében. A jelenet alapján Júlie a szépasszonyság mellett a maszkulinitás hangsúlyozását is fontosnak tartotta, ezért választott tiszt ruhát. (A felöltött jelmezekre a csábítás eszközeiként tekintsük most, ne pedig Júlie szexuális önkifejezésének allegorikus attribútumaiként.) Júlie nem bízik önmagában, biztosra kíván menni, férfiként és asszonyként egyaránt tetszeni akar. A jelmezek előidézte transzneműség (vagy hermafroditaság) olyan opció, amellyel izgalmasabbá teheti önmagát a férfi számára, próbára teheti a férfit, ellenőrizve annak valódi nemi orientációját (hetero-, homo-, vagy biszexualitás), végső soron azt, hogy van-e benne érzés, s ha igen, milyen. Júlie ez esetben a férfi szövegei által inspiráltan cselekszik, előfeltevései a férfi költői szövegeiből konstruálódnak. A férfi érzékenysége (*delicatesse*) látens homoszexualitásra is utalhat. Gyanúja nem alaptalan, a Helikonra tartó újmagyar költőktől nem áll távol sem a csoportos nemi erőszakra, sem a homoszexualitásra való hajlam. A Nimlány Bakjának, azaz a Nimfa satírjának – képi ábrázolását lásd a *Mondolat* címlapján – riadalma a felé közeledő újmagyar férfiak láttán erősen kétértelmű: „NIMLÁNY BAKJA. (Gyöngyösit, Révait, és Csokonait szállítván) Jertek segítségül! erőszakot akarnak tenni Helikonon, és *rajtam*.”³⁵

Mivel az újmagyarok nyelvi értelemben keverékek (se magyarok, se németek, se tótok), így a biológiai, szexuális kevertségük, másságuk (transzneműségük) nem is volna annyira meglepő. Júlie kettős jelmezével, ambivalens szerepeivel (szépasszony és katonatiszt) a közjük tartozást is kifejezheti, ami az önmagában újonnan felismert új identitás (költő) színrevitele is egyben. A társadalmi szerepét áthágó, a férfiak által uralt kulturális szerepre törő szűz másságát mutató jelmezekben Júlie „férfiassága” és „kacérsága” mutatkozik meg: mert férfiakhoz akar hasonlítani, közjük kíván tartozni, velük kíván utazni. Kérdés, vajon a férfi hogyan látta mindezt? Mit is látott egyáltalán? Az idézett jelenet alapján csak anyyi

³⁵ *Újmagyarok*, Harmad Act. Heted Scén., 74. (Kiemelés tőlem – O. Cs.) A darabban többször emlegetik a *Mondolat*-ból ismerős nyelvész nagybácsit, az Onkelt is, aki ott Czenczinek, az *Újmagyarok*-ban Júlie-nek a nagybácsija. Az Onkel, aki *a férfiakat megbájlolva* mindig a háttérben áll, obszcén célzás Kazinczyra és börtönéveire. (Orbán László szíves szóbeli közlése alapján.)

állapítható meg, hogy Kortyándli inkább a fiatal szüzeket kedvelő heteroszexuális férfi, akinek ízlése társadalmi szempontból alulreprezentált.

A művelt kokott

Ahogy Czenczi, úgy Júlie is tárgyává válik a férfiköltők kollektív megítélésének. Miután Kortyándli bejelenti szerelmüket („Ellen szerelmet lelék Jüliében, [...] Szellemjeink egészen sympathizálnak. Gigászi triumph egymáson!”), arra kéri férfitársait, hogy vele együtt örüljenek a kettős (költői és szeretői) „nyomor” végének. Nos, a barátok az alábbi módon mutatják ki örömeiket:

KABAK Olly Vátesz Kortyándli, ki az éjji labirinthe is napi tempévé átváltoztatja
Olvasóit önnbámulására nagyja által indítja.

KOLOMPOSI Hogy Júlie így megbájolta nem találom különösnek, mert Jülieben
nagy az individuell kellem, tölt avval a’ mit mi Coquetterienek mondunk.³⁶

Az első reflexió a *költői* (váteszi) *hatás* szempontjából értékeli a szerelmi fejleményeket. A férfi és nő egymásra találásában Kabak szerint a költő olvasóra gyakorolt hatása látható, amelynek lényegét az *áttváltoztatás* képességében jelöli meg. A csábítás a költő felforgató hatású tropikus (átváltoztató) művelete (az éjjeli labirint nappali tempévé változik át), Kortyándli nem férfiként, hanem költőként csábít. A „gigászi triumph” lényegében nem más, mint a nőre, mint olvasóra gyakorolt hatás, azaz az olvasó nő vagy a *női olvasó* elcsábítása, elsősorban szellemi értelemben vehető aktusként. (A többes szám használata – olvasóit – általánosságban utal erre a jelenségre.)

Az újmagyarok vezére, Kolomposi mindezt másképpen látja. Szerinte Júlie irodalmi megbájolása nem meglepő, és elsősorban nem a költői (váteszi) hatás eredménye: csakis azért lehetséges, mert nagy benne az *individualitás* és hajlamos a *kokottériára*. A női olvasókat dehonesztáló kijelentéséből (amely mögött persze nem nehéz felfedezni a szexuális és írói *hiúságot* és *féltékenységet*) eredő következtetések így szólhatnak: 1. A költői hatás csak férfiakon, vagyis férfi olvasókon lehetséges. 2. A női olvasó lényegében nem létezik, mert a nőre szellemi értelemben nem lehet hatást gyakorolni. 3. A nőn megmutatkozó költői hatás közönséges *megebájolás*, ezért az olvasó nő elcsábítása nem lehetséges, csak a nő elcsábítása. 4. Az egyedül lehetséges női olvasó *individualista* típus, és alapvetően hajlamos a

³⁶ *Újmagyarok*, Harmad Act. Első Scén., 58.

prostitúcióra (*kokottéria*). Júlie azonban mégsem eme „erényei” miatt csatlakozhat a Helikonra utazó férfiakhoz.

Médeia, a masszíró

Miután Júlie megmasszírozta a begörcsölt izomzatú, mozdulni sem tudó, lényegében tetszhalott Serkésit, az ettől feltámadt. A szűz, ahogyan Serkési fogalmaz, mágikus erővel rendelkezik: „egy Medea, titkos erő lakozik benne”:

BUGACZI Az való, hogy rontva van Serkési, mert megmeredtek izomjai, mozdútlan fekszik; azonban nagy bizalmam van: mert Júlie igen jól tud kenyni, ha tagjait megfenyendi reményem jobban lesz.

KOLOMPOSI Égiék, adjatok Máguszi erőt Jülienek! (Serkési fellépik)

SCHELMECZKI Teste é vagy lelke? Serkésit egészséges állapotban látom. -

SERKÉSI Idv nektek!

KOLOMPOSI Légy idv barátom: megtartott örszellemed öndicsedre, 's mi örömjünkre.

SERKÉSI Jülienek köszönöm. Őné volt ki helyre állított, Őné egy Medea, titkos erő lakozik benne, melly vissza adá előbbi elveszett egészemet. Óh ha ráemlékezem miként újultam kenyése alatt; azonnal elfelejtem magamat.

KOLOMPOSI Légyen áldott, Jüliének neve. Őné a te megtartónéd, Őné a mi elveszett reményünk vissza adónéja. Baratim! egy édes Myrtuszra kell e tettet tűznünk, hogy lássa a jövődőség, a széplelkű szűzné supernaturál rényjét.

BUGACZI Dics sonnett a szépné mosti jutalma. -

SCHELMECZKI Es dics epigramm.³⁷

A szupernaturális szűzként Júlie legfőbb erénye az, hogy képes a férfitesteket megfiatalító varázslásra, amivel kivívja a férfiközösség elismerését. Új nevet (Médea) és hasznos funkciót nyer közöttük, jutalmul dicsőítő szonettet és epigrammát is kapva. Júlie tehát rendelkezik tehetséggel, talentummal, egyfajta átváltoztató képességgel. Ez azonban nem a költők ismert tropikus képessége. A „varázserejű” masszírozásban inkább a szűz korábbi múzσαι szerepének profanizálására és komikus mitologizálására ismerhetünk.

³⁷ *Újmagyarok*, Harmad Act. Másod Scén., 62–63.

Médea, a kolkhiszi király leánya Iaszónnak, az aurgonauták vezetőjének volt a felesége, és férfiakkal utazott együtt az aranygyapjúért. A mítosz egyik története szerint, amikor Médeia először beszélt Iaszónnal Hekaté templomában, egy varázskendőcsöt adott neki, melynek segítségével a férfi elaltatta a veszedelmes sárkányt. Médeianak olyan varázserőt tulajdonítottak, amellyel az emberek megőlése, a testek feldarabolása és üstben való megfőzése révén el tudta érni, hogy azok újjászülessenek és megfiatalodjanak. A mítosz eredetileg csupán ravasz természetű varázslónőjének történetét a drámaírók tomboló féltékenységgel, tragikumhoz vezető szenvedélyességgel színesítették.³⁸

Jülie új mellékneve, a Médea, a *férfiasság* jelentésű görög szóból ered: a szűz ezzel a beavatással felérő átkereszteléssel nyerhet bebocsátást a férfiközösségbe, az utazók közé, költőként való egyenjogúsítása nélkül.³⁹ A neki szánt szerep alapján Jülie, mint individuum, mint „oszthatatlan” azonnal szétesztődik a férfiak között. Mind testi, mind szellemi értelemben a férfiak közös használata által, csakis a férfitől és a férfihoz képest, a férfi szolgálatában, neki alárendelve nyerhet „identitást”. A szupernaturális szűz nem sajátítható ki egyetlen férfi által sem, erénye csak a férfiakra háramló haszon felől értelmezhető. Nőként csak alkalmazotti funkcióban nyerhet elismerést, a férfiak által használt médiumként.

Epilógus

A satírák esetében az olvasót joggal furdalja a kíváncsiság, vajon ki lehet a gúnyolódás tárgya? Az *Újmagyarok* egykorú olvasóihoz képest jelentékeny hátrányban vagyunk a találgatást illetően. Lezárásképpen inkább egy olyan esetre szeretném felhívni a figyelmet, amelyben a magyarországi neológia ismert férfialakjai között felbukkan egy nő, Szemere Krisztina, akiből később Képlaki Vilma álnéven író nő lesz. Szociokulturális megítélése, befogadásának és beavatásának metódusai, illetve írói „elfogadása” az ismertett darab felől akár ismerős jelenség is lehet.

Milyen legyen egy magyar író felesége?

³⁸ Vö. Szépművészeti Múzeum. Antik gyűjtemény. Hüperion. *Médeia* szócikk. Szerző: KULIN Borbála (2005) <http://www2.szepmuveszeti.hu/hyperion/lexikon.php?s=M%C3%A9deia>

³⁹ A Médeia-kérdéskörrel lásd: *Médeia-interpretációk*. Studia Litteraria 2017/1–4. LVI. évfolyam. A lapszám szakmai szerkesztői: D. TÓTH Judit, BÓDI Katalin. Lásd ui.: CSEHY Zoltán: *A bölcs, az ördögös, a gyilkos és a szerelmes. Médeia alakja a régi magyar költészetben*. 121–138.

Amikor Szemere Pál mesterének tudomására hozza, hogy nősülni szándékozik, Kazinczy Ferenc arra inti fiatal barátját, egyben legkiválóbb tanítványát, hogy ésszel és érzéssel döntsön:

Uram Öcsém fiatal, házasodjék de eszesen. Nem pénzért, de pénzzel, vagy a' mi annyit ér mint a' pénz, azaz eggy olly lyányt a' kit szerethetni fog, a' kitől fog szerettetni, a' ki borjú ugyan ne legyen de inkább szeresse a' csirkéket 's libákat olvasni, mint a' legfelségesebb poemát. Így Uram Öcsém fog grammatikálhatni, versezhetni; de nem soha különben. [...] Uram Öcsémnek, falusi leányt ohajtok, nem városit, szenvedhető arczut, 's növésüt, nem ragyogó szépséget, cultivált lelküt, de nem tudóst; 's magyart, nem németet, vallásának neve legyen a' mi akar csak esze legyen, minden jó lesz. – Van é valaki czélban? Ha van tudassa velem Öcsém Uram, ha nincs keresni kell minél előbb. Szomorú dolog nőtelen embernek falun lakni.⁴⁰

Kazinczy szerint a jövőbeli ara falusi legyen és ne városi, magyar legyen és ne német, ne legyen túl szép, ne legyen tudós, de legyen eszes, művelt (cultivált) lelkű, vallása indifferens, és inkább a lábasjószágot szeresse olvasni, ne a verseket. Ha így választ, akkor férjként kedvére lehet filológus is, író is, *különben soha*. Olyan ez, mintha az *Újmagyarokból* megismert kétféle archetípusból Kazinczy egyértelműen a Czenczi-féle szüzet ajánlaná barátjának, semmint a szenvedő arcú, városi Júlie-félét. Szemere megfogadni látszik a tanácsot, választása (névrokonára) Szemere Krisztinára esik, akit Kazinczy így jellemez:

A' mi kedves Palink hitvесе eggy magyar lelkű, de németül beszélő, francziául olvasó, parányi, rendes és kedves, igen derék leány. Még abban is kedvét találta Pali, hogy szökét kap és nem barnát, – mert ízlése eleitől fogva azt tartá, a' mint mondja, kedvesebbnek. – A' Kisasszony atyja most Decemberben megholt, az Asszony él. Az elsőbb Kisasszony, Theréz, tavaly Septemberben ment Bay Jósef Úrhoz, 's Aug. 15dikén Louise leánykát keresztele nekia' mi jelenlétünkben a' Kalvin papja – *Chrisztíne* a' második gyermek. A' két ifjabb gyermeke a' háznak

⁴⁰ Kazinczy Ferenc Szemere Pálnak, Széphalom, 1812. április 19. *Kazinczy Ferencz Összes Művei. Levelezés.* I–XXI. Közzéteszi VÁCZY János. Kiadja a Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1890–1911. XXIII. 208–210. A továbbiakban: KazLev

György és Miklós még Patakon tanulnak. – A’ ház tekintetben van, az Asszony példás feleség volt ’s jó anya: – Pali még erszényére nézve is jól házasodik..⁴¹

Ezt a véleményét Kazinczy később megerősíti és kiegészíti, a leány erényei között említve a szülői nevelés mellett az önművelést is: „Ő [Szemere] egy jó anya’ leányát kapta feleségül, ’s mátkájának a’ szerencse sok talentomot adott, ’s a’ nevelés által ’s önn maga által ezek a’ talentumok igen szépen cultiváltattak.”⁴²

Szemere Krisztina tehát jó választásnak tűnik. Olyannyira, hogy a vőlegény egy különösnek tűnő óhajt is megfogalmaz vele kapcsolatosan a neológia szellemi vezetője felé. Szemere Pál lényegében arra kéri Kazinczyt, adja jóváhagyását ahhoz, hogy menyasszonya – aki ekkor, erdélyi szokás szerint, már *mátka-felesége* – csatlakozhasson a kazinczyánerek férfitársaságához, vagyis Kazinczy „pesti triász”-ához:

„Tudja e Édes Uram Bátyára mit óhajtottam egynehányszor beszélgetéseink alatt? Azt, hogy bár csak az én Kriskám [Szemere Krisztina beceneve] jelen lehetne ’s hallgathatná barátaimat. Ért engemet Édes Uram Bátyám ’s tudja miért óhajtottam ezt. Nem volna, nem lehetne nagyobb örömem, ha azokat kiket én szeretek, Kriskám is szeretné. Hiszen én kevélységemet érzem abban, hogy az én barátaim mindnyájan a’ szeretetre legméltóbb lelkek. Osztan háládatlan volnék ha azt nem vallanám, hogy a’ mi jó van bennem, mind azt egy Kazinczynak, egy Vitkovicsnak ’s egy Horvátnak köszönöm.”⁴³

Mindez olyan, mintha Krisztina a hölgyek által rendezett estélyek helyett egy *férfiszalonba* kívánna egyedüli nőként bekerülni.⁴⁴ A férfiak szellemi társaságára vágyó, köztük partnerként elvegyülni kívánó női archetípus megnevezésére a *kékharisnya* szó gúnynévként ekkor még nincs használatban Magyarországon.⁴⁵ Ugyan a német *Blaustrumpf* kifejezés az angol *blue stocking* fordításaként már ismeretes lehetett, de a jelenség és az archetípus jelölésére ekkor egy másik, szintén pejoratívan értett és alkalmazott kifejezés van

⁴¹ Kazinczy Ferenc Helmecey Mihálynak, Széphalom, 1813. augusztus 18. KazLev XI. 27.

⁴² Kazinczy Ferenc Vida Lászlónak, Széphalom, 1814. március 16. KazLev XI. 284.

⁴³ Szemere Pál Kazinczy Ferencnek, Pest, 1814. január 18. KazLev XI.193.

⁴⁴ A férfiszalonokról, Kazinczy Ferenc pesti triászáról bővebben lásd: FÁBRI Anna: *Az irodalom magánélete. Irodalmi szalonok és társaskörök Pesten 1779-1848.* 249–336.

⁴⁵ *Auch ein Wort über den Spitznamen Blaustümpfe, welchen die gelehrten Damen in England führen.* = Deutsche Monatschrift, Leipzig, 1799. September bis December. Dritter Band. 191–197. Angol esetleg német mintára alkotott tükörszóként a kékharisnya felbukkanása 1837-re datálható, vö. „1837: Különös figyelmet érdemelnek az irónék, kiket az angol blue stocking (kék harisnyának) nevez (MNy. 66:234).” TESZ 2. (1970)

használatban: a *tudós nő*. Kazinczy idézett levelében éppen ettől az archetípustól óvta Szemerét, azt tanácsolva férfitársának, hogy a választandó szűz legyen ugyan eszes, de ne legyen tudós, csak a lelke legyen művelt, olvasni pedig inkább a lábasjóságot olvassa (számolja értelemben), mint szépirodalmat. A tudósság nem tartozik a szűzek erényei közé, a tudós nő feleségként pedig a tudós férfira végzetes veszélyt jelentő versenytárs.

Úgy tűnik, hogy Kazinczy félreismerte Szemere Krisztinát, aki sokkal inkább hasonlít az *Újmagyarokból* megismert, a Helikonra tartó férfiakhoz költőnként csatlakozni kívánó Júlie-hez. Szemere Krisztina (1792–1828) Széplaki Vilma szerzői álnéven férje mellett hamarosan maga is írásra adja a fejét. A biográfiáját elkészítő Gulyás Judit a nőírókra vonatkozó, tipikusnak mondható nehézségekről számol be a kutatómunkája kapcsán: 1. A forráscsoport alapvetően Szemere Pál életútját és munkásságát dokumentálja. 2. Mivel a férj életútja van dokumentálva, az író nő elsősorban a férjén keresztül látszik. 3. A szövegek túlnyomó többsége általában egy másik személy szemszögéből láttatja és minősíti őt és cselekedeteit. 4. Ebből adódik, hogy a Szemere Krisztina életére vonatkozó információk időbeli megoszlása feltűnően egyenetlen: 1813-ig, 21 éves koráig ezen anyag alapján alig valami tudható meg róla, az 1813–1823 közötti tíz évre vonatkozóan meglehetősen – más korabeli, hasonló szociokulturális közegben mozgó író nőkhöz viszonyítva – bőségesek az adatok, amelyek élete utolsó pár évére vonatkozóan ismét megritkulnak. 5. Szemere Krisztina férje, az esztéta-kritikus-költő Szemere Pál (1785–1861) révén a korabeli irodalmi elit szereplőinek jó részével kapcsolatban állott, „bár annak semmi nyomát nem találtam – jegyzi meg Gulyás –, hogy e literátorok Szemere Krisztinában a költőt, nem pedig Szemere Pál feleségét látták volna.”⁴⁶

Eme utolsó mondat sokat elárul Szemere Krisztina író női emancipációjáról.⁴⁷ Most csak befogadásnak a névadással kapcsolatos mozzanatára hívnám fel a figyelmet. Kazinczynak eleinte egy dolog nem tetszik az ifjú arában, mégpedig a neve, pontosabban a Christina / Krisztina becéző formulájaként használt *Kriská* név. Kazinczy ezért tehát azt javasolja, hogy Krisztina a férje keresztnéve alapján kapjon másik nevet, és legyen *Paulina*.⁴⁸

⁴⁶ Gulyás Judit: „*Én is élek még édes Ferim*”. *Adalékok egy 19. századi költő, meseíró, Szemere Krisztina életrajzához*. Mindenes Gyűjtemény II. Artes populares 22. Tanulmányok Küllös Imola 60. születésnapjára. Szerkesztette Gulyás Judit és Tóth Arnold, ELTE BTK Folklore Tanszék, Budapest, 2005. 191–248.

⁴⁷ A nőírók kérdéskörének magyarországi recepciójáról lásd BALOG Edit Otília: *Az „okos leány”* című kritikáját Kéri Katalin *Női élet, leánynevelés az újkorban* (Válogatott tanulmányok. Gondolat, Budapest, 2015.) című kötete kapcsán. Alföld 2017/6. <http://alfoldonline.hu/2017/10/az-okos-leany/>

⁴⁸ Vö. „Kriskának, vagy a’ mint én elbéráltam, mert nem szenvedhetem azt a’ *Kriská* nevet, Paulinának” KazLev XI. 162. Kazinczy Ferenc Döbrentei Gábornak, Széphalom, 1813. december 27.

A férj nevének felvétele nem meglepő – a nő társadalmilag elnyert új, megváltozott státuszát és szerepét fejezi ki. Ami itt figyelemre méltó, az *keresztnev* megváltoztatásának (a nő átkeresztelésének, elbérmálásának) szándéka. Mi szükség van erre? Ahogyan azt Gulyás Judit megjegyzi, ebben könnyű felismerni Kazinczynak a mindennapokra is kiterjedő neoklasszicista gyakorlatát, amely a nevek jelentésére, jóhangzására, kulturális kontextusára figyelemmel ajánl jobban hangzó nevet a közönséges Kriskánál. Ezek mellett ugyanakkor, Szemere Pál tekintettel kérésére, a névadásban a férfiközösség vezetőjének *férfiasító* befogadási aktusára is ráismerhetünk. Krisztina a férjének keresztnevét, a Pál latin verziójának, a Paulusnak a női változatát kapná meg, vagyis a társadalmi státuszának megváltozásával (asszonnyá válás) együtt egy új, a keresztnévvel kifejeződő férfiasabb – vagy kevésbé nőies – *identitást* is (*Szemere Paulina*). (Eme gesztus az *Újmagyarokból* ismerős, ahol Kolomposi, az újmagyarok vezetője adományozza a „férfi” jelentésű Médea nevet Júlie-nek, miután befogadták a férfiak csapatába.)

Szemere Pál és/vagy Szemere Krisztina ebben nem engedelmeskedik Kazinczynak, aki a továbbiakban aztán hol így, hol úgy használja a nevet. Íróként való debütálásakor azonban Szemere Krisztina férje írói álnevének (*Képlaki Vilhelm*) női változatát (*Képlaki Vilma*) veszi föl – az írói identitást kifejező névválasztással lényegében megfelelően Kazinczy elvárásának. Szemere Krisztina írói álnevének megválasztását a férjével való szolidáris gesztusként értékelő Fábri Annával egyet értve⁴⁹ mégsem lehet nem észrevenni azt, hogy a választott szerzői névben férfi és nő összetartozását (játékosan, romantikusan, morális védelmet nyújtóan) kifejeződő női szerzői identitás valójában férfiasítás eredménye. A női író (az író, mint nő) kialakulása, szabadsága csak a férfin, a férfi írón, annak nevének keresztül, a férfihoz való teljes hasonulás révén, a férj hatalma alatt, annak jóváhagyásával és engedélyével születhet meg – ami adott esetben akár vissza is vonható. Mert mi másnak is tekintjük, ha nem visszavonásnak azt, amikor Szemere Krisztina halála után nem sokkal, a családi jó barát, az egykori triász „külső” tagja, Kölcsey Ferenc a férj kérésére írott emlékbeszédét (*Vilma*) mindjárt így kezdi:

Kik ötét csak onnan ismerték, mert neve némelly parányi nyomtatványok alatt tündöklött: azokhoz nem szöll ezen emlékeztetés. Hírért az asszonyi tiszta kebel nem lángolt, ’s könyvszerzésben foglalatosságot nem keresett. Kisded művei csak egy-egy társalkodási víg óra, csak egyszer-egyszer gyöngéden fellobbanó szeszély

⁴⁹ Vö. Anna FÁBRI: *Hungarian Women Writers 1790–1900*. 91. p. In *History of Central European Women’s Writing*. Ed. Celie Hawkesworth, Palgrave Macmillan, 2001. 81–109. p.

által hozattak elő; de érdemet azoknak nem tulajdonított, 's közre-eresztésökben részt nem vett. Nem az író Vilma az, kit Szemere siratott, 's kinek e' sorok szentelve lesznek.⁵⁰

⁵⁰ Kölcsey Ferenc: *Erkölcsei beszédek és írások*. S. a. r. jegyz. ONDER Csaba, Universitas Kiadó, Budapest, 2008. *Vilma*: 15–19. Hiv.: 15. Vö. még: 127–129. Illetve *Czelesztina*, 20–33.; 141–145.